

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

з навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн»

для здобувачів вищої освіти спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність»,
що навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти

Дніпро
2018

Ухвалено до друку Науково-методичною радою
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
18 жовтня 2018 р., протокол № 2

РЕЦЕНЗЕНТИ:

С.Г. Каюк, доцент кафедри Історії України Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат історичних наук, доцент.

В.М. Малишко, доцент кафедри Європейського та міжнародного права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат юридичних наук, доцент.

Методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи з навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» для здобувачів вищої освіти спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність», що навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти / Л.А. Філянїна, Ю.С. Завгородня, К.О. Долгорученко, Ю.Г. Мороз. – Дніпро: Дніпроп. держ. у-т внутр. справ ; 2018. – 82 с.

Методичні рекомендації підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн». Самостійне вивчення теоретичного курсу необхідне для розуміння цілісної системи поглядів на державний і суспільний лад на одному з етапів їх становлення; ознайомлення з установами та інститутами Античності, Середньовіччя, Нового і Новітнього часу, що вплинули на сучасну юридичну культуру; вміння прогнозувати основні тенденції розвитку сучасної держави.

Розраховано на здобувачів вищої освіти і викладачів вищих правничих навчальних закладів, а також усіх тих, хто цікавиться питаннями історії держави і права зарубіжних країн.

© ДДУВС, 2018 рік
© Філянїна Л.А., 2018 рік
© Завгородня Ю.С., 2018 рік
© Долгорученко К.О., 2018 рік
© Мороз Ю.Г., 2018 рік

ЗМІСТ

Передмова	4
Структура (тематичний план) навчальної дисципліни	10
Тема 1. Історія держави і права зарубіжних країн як наука та навчальна дисципліна	12
Глосарій до теми 1	16
ТЕМА 2. Розвиток первісного суспільства та генеза держави і права	16
Глосарій до теми 2	20
ТЕМА 3. Держава і право країн Стародавнього Сходу	21
Глосарій до теми 3	26
ТЕМА 4. Держава і право країн Античності	28
Глосарій до теми 4	31
ТЕМА 5. Держава і право країн Європи у Середні віки	33
Глосарій до теми 5	37
ТЕМА 6. Держава і право Середньовічного Сходу	38
Глосарій до теми 6	42
ТЕМА 7. Держава і право Великої Британії у Новий та Новітній час	42
Глосарій до теми 7	47
ТЕМА 8. Держава і право Франції у Новий та Новітній час	52
Глосарій до теми 8	55
ТЕМА 9. Держава і право США у Новий та Новітній час	58
Глосарій до теми 9	63
ТЕМА 10. Держава і право Німеччини у Новий та Новітній час	64
Глосарій до теми 10	68
ТЕМА 11. Держава і право Японії та Китаю у Новий та Новітній час	69
Глосарій до теми 11	72
Критерії оцінювання	74
Рекомендована література	75

ПЕРЕДМОВА

Самостійна робота є однією з форм освітнього процесу, що передбачає особисте опанування здобувачем вищої освіти окремих питань з метою поглиблення і закріплення знань, отриманих на лекції, а також розвиток навичок пошуку, викладу і узагальнення навчального матеріалу.

Метою самостійної роботи здобувачів вищої освіти є оволодіння фундаментальними знаннями, професійними вміннями та навичками діяльності за профілем, досвідом, творчої діяльності. Самостійна робота здобувачів вищої освіти сприяє розвитку самостійності, відповідальності і організованості, творчого підходу до вирішення завдань навчального і професійного рівня.

Правильна організація самостійної роботи необхідна для оволодіння навчальною дисципліною «Історія держави і права зарубіжних країн, оскільки обсяг аудиторних занять не дозволяє розглянути на лекціях і семінарах всі без винятку розділи. Крім того, успішність самостійної роботи багато в чому визначає успішність здачі заліку та подальшої практичної діяльності, так як тільки в рамках виконання самостійної роботи здобувач вищої освіти отримує навички практичної діяльності.

Метою методичних рекомендацій щодо виконання самостійної роботи є забезпечення ефективності самостійної роботи здобувачів вищої освіти на основі організації їх виконання.

Завданнями методичних рекомендацій щодо виконання самостійної роботи здобувачем вищої освіти є:

- активізація самостійної роботи;
- вироблення умінь і навичок раціональної роботи з нормативною, правовою, довідковою документацією і спеціальною літературою;
- управління пізнавальною діяльністю;
- поглиблення і розширення систематизація та закріплення отриманих теоретичних знань і практичних умінь;
- формування самостійності мислення, здібностей до саморозвитку, самовдосконалення та самореалізації;
- розвиток дослідницьких умінь.

Функціями методичних рекомендацій щодо виконання самостійної роботи здобувачем вищої освіти є:

- визначення змісту роботи щодо оволодіння програмним матеріалом;
- встановлення вимог до результатів вивчення дисципліни;
- якісна підготовка до занять;
- організація закріплення отриманих знань і навичок поза аудиторних занять.

Для успішного засвоєння здобувачами вищої освіти відповідних тем навчальної дисципліни необхідно обов'язкове якісне виконання наступних видів робіт:

- вивчення і систематизація офіційних національних документів – законів, постанов, указів, нормативно-інструкційних, історичних джерел і довідкових матеріалів з використанням інформаційно-пошукових систем глобальної мережі «Інтернет»;

- вивчення навчальної, наукової та методичної літератури, матеріалів періодичних видань із залученням електронних засобів офіційної, статистичної, періодичної та наукової інформації;

- складання конспектів науково-дослідних публікацій, а також створення власних електронних баз даних;

- участь у роботі курсантсько-студентських наукових конференцій.

Самостійна робота з навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» передбачає її виконання в наступних видах: самостійне вивчення теоретичного матеріалу, написання реферату чи есе, виконання окремих завдань (робота з першоджерелами, підбір відеоматеріалів з теми, складання та заповнення таблиць і кросвордів) та інше.

Види самостійної роботи обрані відповідно до цілей і завдань вивчення навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн». Кожен з видів самостійної роботи переслідує свою мету.

Так, самостійне вивчення теоретичного курсу необхідно для розуміння цілісної системи поглядів на державний і суспільний лад на одному з етапів їх становлення; ознайомлення з установами та інститутами Античності, Середньовіччя, Нового і Новітнього часу, що вплинули на сучасну юридичну культуру; вміння прогнозувати основні тенденції розвитку сучасної держави.

Написання реферату (есе) дозволяє більш глибоко познайомитися з проблемами світового досвіду побудови державних і правових систем, виявити стійкі тенденції та конкретно-історичні закономірності їх становлення та еволюції. Темі рефератів (есе) узгоджуються на кафедрі з науково-педагогічним працівником, що веде семінари. При підготовці реферату можна користуватися даними методичними рекомендаціями щодо організації самостійної роботи.

Реферати (есе) здаються науково-педагогічному працівнику, який веде семінарські заняття з дисципліни в групі, де навчається здобувач вищої освіти в день консультації, що передує семінарському заняттю з обраної теми.

Виконання завдань дозволяє отримати навички роботи та опрацювання першоджерел, міжнародних документів, тлумачення і застосування норм конституційного права зарубіжних держав. Обсяг завдання визначає науково-педагогічний працівник, який проводить семінарські заняття в групі, де навчається здобувач вищої освіти. При виконанні завдань можна використовувати посібник щодо проведення семінарських занять з навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн», а також дані методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи. Виконане завдання здається науково-педагогічному працівнику, який веде семінарські заняття з дисципліни в групі, де навчається здобувач вищої освіти в день проведення семінарського заняття.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми після вивчення навчальної дисципліни здобувачі вищої освіти повинні:

знати:

1) на понятійному рівні:

а) хронологічні межі, найважливіші факти, події та явища з історії державно-правового розвитку зарубіжних країн;

б) поняття та терміни, притаманні для відповідного етапу розвитку держави і права в зарубіжних країнах.

в) форми держави: форма державного правління, форма політичного режиму та форма державно-територіального устрою в різні епохи;

г) основні інститути конституційного, цивільного, кримінального і кримінально-процесуального права в країнах Західної та Східної цивілізацій.

2) на фундаментальному рівні:

а) загальні закономірності та особливості процесів державо-правотворення в країнах Західної та Східної цивілізацій;

б) процес становлення права нового (буржуазного) типу у країнах Західної цивілізації, формування світових правових сімей;

в) процес становлення та розвиток галузей права: конституційного (державного), цивільного та суміжних галузей права, кримінального права та кримінального процесу в зарубіжних країнах;

г) сутність права в різні історичні періоди.

вміти:

1) на репродуктивному рівні:

а) використовувати історично-правовий досвід історії держави і права зарубіжних країн в юридичній практиці;

б) визначати межі можливого використання зарубіжного досвіду в розбудові української держави.

2) на алгоритмічному рівні:

а) вміння розуміти механізм діяльності державної влади і правоохоронних органів;

б) вміння здійснювати тлумачення нормативних актів, спираючись на навички тлумачення законів минулого;

3) на евристичному рівні:

а) пізнання нового в державно-правовому житті;

б) відкриття раніше невідомих закономірностей існування держави і права;

4) на творчому рівні:

а) аналізувати процеси державотворення в зарубіжних країнах, визначати його загальні та специфічні риси в країнах Західної та Східної цивілізацій;

б) систематизувати та узагальнювати досвід державно-правового розвитку зарубіжних країн;

в) застосовувати різноманітні наукові методи, здійснюючи порівняльний аналіз правових актів та інших документів спираючись на принципи історизму та об'єктивності;

г) прогнозувати розвиток суспільно-політичного та правового життя в Україні та світі, спираючись на знання історії держави і права зарубіжних країн.

Методика написання письмових робіт з дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн»

РЕФЕРАТ. Написання рефератів є необхідним елементом навчального процесу при підготовці здобувача вищої освіти з навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн».

Основною метою виконання даної роботи є розвиток мислення та творчих здібностей здобувача вищої освіти. Написання реферативного дослідження вимагає самостійності та творчого підходу. Основною метою роботи є розкриття однієї з тем, запропонованих у даних методичних рекомендаціях чи обраних самим здобувачем вищої освіти, за погодженням з науково-педагогічним працівником. Здобувачу надається право вибору теми реферату в межах тематики, яка визначається кафедрою.

Загальними вимогами до реферату є чіткість і логічна послідовність викладу матеріалу, переконливість аргументації, стислість і ясність формулювань, обґрунтованість особистих припущень автора.

Здобувач вищої освіти в обов'язковому порядку повинен наводити посилання на джерела, які він використовував при написанні роботи. Оформлення посилань на першоджерела може здійснюватися у вигляді підрядкової примітки (з проставлянням верхнього індексу). При оформленні посилань на першоджерела необхідно зазначати відомості про джерело відповідно до правил бібліографічного опису.

В кінці роботи автор повинен скласти список використаної літератури із зазначенням джерел публікації. У списку повинні бути зазначені нормативні та доктринальні джерела.

Алгоритм написання реферату:

1. приступати до написання реферату слід лише після вивчення літератури, складання остаточного варіанта плану;

2. писати реферат необхідно самостійно, не допускаючи переписування навчальних посібників, монографій та іншого. При цитуванні в роботі обов'язкове посилання на першоджерело, дотримуватися правил їх оформлення, не порушуючи авторські права;

3. у разі невиконання цих вимог реферат оцінюється незадовільно (Нуль балів).

Реферат повинен бути виконаний на одній стороні стандартних листів паперу формату А4 (210x297 мм), шрифт Times New Roman, розмір шрифту 14, через одинарний міжрядковий інтервал. Абзацний відступ – 1,25 (5 знаків).

Надрукований текст повинен мати поля: верхнє – 20 мм, праве – 10 мм, лїве – 30 мм, нижнє – 20 мм. Загальний обсяг роботи повинен складати не бїльше 10 сторїнок.

ЕСЕ. Жанр фїлософської, лїтературно-критичної, їсторичної, публїцистичної прози, що поєднує пїдкреслено їндивїдуальну позицію автора з невимушеним, часто парадоксальним викладом, орієнтованим на розмовну мову.

Суттєвими ознаками есе є наявність конкретної теми або питання, особистїсний характер сприйняття проблеми та її осмислення, вїдносно невеликий обсяг, вїльна композиція, невимушенїсть розповїдї й парадоксальнїсть, прагнення чимось здивувати читача. При цьому для есе необхідна внутрїшня смислова єднїсть.

Алгоритм написання есе.

1. уважно прочитати тему есе. Для того, щоб зняти сумнїви в тому, чи правильно вїн розумїє тему, здобувач вищої освїти повинен своїми словами переформулювати фразу, визначивши головну думку.

2. в обов'язковому порядку здобувач вищої освїти повинен висловити своє особистїсне ставлення до обраної теми в чїтко вираженому формулюваннї («Я згоден», «Я не згоден», «Я не зовсїм згоден», «Я згоден, але частково» або подїбними за значенням ї змїстом фразами).

3. в обов'язковому порядку здобувач вищої освїти повинен викласти своє розумїння змїсту висловлення.

4. пїдїбрати аргументи для пїдтвердження своєї думки. Аргументи повиннї бути переконливими, обґрунтованими. В якостї аргументів використовуються данї вїдповїдних наукових дослїджень, їсторичних фактів, фактів з громадського чи особистого життя.

Кїлькїсть аргументів в есе не обмежена, але найбїльш оптимальним для розкриття теми є 3-5 аргументів.

5. Завершувати есе необхідно висновком, в якому коротко пїдводиться пїдсумок роздумів ї мїркуванням: «Таким чином, на пїдставї усього вищевикладеного, можна стверджувати, що автор мав рацію в своєму висловлюваннї».

СКЛАДАННЯ ТАБЛИЦІ (СХЕМИ). Систематизація об'ємної їнформації, яка зводиться в рамки таблицї (схеми). Формування структури таблицї (схеми) вїдображає схильнїсть того, хто навчається до систематизації матерїалу ї удосконалює його вмїння щодо структурування їнформації. Стислїсть викладу їнформації характеризує здатнїсть до її узагальнення.

В рамках таблицї (схеми) наочно вїдображаються як роздїли однїєї теми (одноплановий матерїал), так ї роздїли рїзних тем (багатоплановий матерїал). Такї таблицї (схеми) створюються як допомога у вивченнї великого обсягу їнформації, бажаючи надати йому оптимальну форму для запам'ятовування.

Доречним до кожної таблиці (схеми) надавати коментарі з посиланням на першоджерела.

КРОСВОРД. Кросворд – гра-задача, яка полягає у вписуванні літер у перехресні рядки клітинок накресленої фігури так, щоб за горизонталлю та вертикаллю вийшли загадані слова.

Складання кросворду допомагає здобувачам вищої освіти більш глибоко засвоїти зміст теми, ознайомитися з понятійним апаратом, зрозуміти сутність ключових понять. Для складання кросворду здобувач вищої освіти має визначити контрольні слова. Без контрольного (-них) слова (слів) кросворд не дійсний!

Вимоги до складання кросворду:

- кросворд охоплює відповідну навчальну тему курсу;
- містить не менше 20-25 термінів;
- має 1-3 контрольні слова;
- кросворд має бути компактним і відповідати основному правилу складання класичних кросвордів – слова можуть перетинатися, але не можуть мати суміжних клітин;
- мова – українська;
- всі терміни мають відповідати програмі навчального курсу.

Не допускається використання термінів з інших курсів, скорочень та аббревіатур;

- завдання до включених до кросворду термінів мають бути у вигляді їх повних визначень, поруч у дужках подається правильна відповідь;
- кількість слів по вертикалі і по горизонталі має бути приблизно однаковою.

Кросворд, набраний на комп'ютері (шрифт 14, інтервал 1,0) здається викладачеві в охайному вигляді за такою структурою:

- титульна сторінка;
- заповнена сітка кросворду з проставленою нумерацією клітин;
- перелік завдань має бути надрукований у стовпчик (із зазначенням у дужках поряд із завданням правильних відповідей);
- перелік відповідей, надрукованих у стовпчик (з відповідною нумерацією);
- список використаної літератури.

Бажаємо успіхів!

Структура (тематичний план) навчальної дисципліни

№ теми	Назви тем	Кількість годин за видами занять						Самост. р. / індив. р.	Використання ТЗН та інших Дидактичних засобів	Взаємозв'язок з іншими навчальними дисциплінами
		Разом годин	Аудиторна робота							
			Всього	Лекції	Семінари	Практ. заняття	МК (годин)			
1	Історія держави і права зарубіжних країн як наука та навчальна дисципліна	4	2	2				2	ІДПУ - т. 1, ТДП - т. 1	
2	Розвиток первісного суспільства та генеза держави і права	4	2	2				2	Мультимедійна презентація	ТДП - т. 2
3	Держава і право країн Стародавнього Сходу	4	2		2			2	Мультимедійна презентація	ТДП - т. 5
4	Держава і право країн Античності	6	4	2	2			2	Мультимедійна презентація	ТДП - т. 5
5	Держава і право країн Європи у Середні віки	6	4	2	2			2	Мультимедійна презентація	ТДП - т. 5
6	Держава і право країн Середньовічного сходу	4	2		2			2	Мультимедійна презентація	ТДП - т. 5
7	Держава і право Великої Британії у новий та новітній час	4	2	2				2	Мультимедійна презентація	ТДП - т. 5, КП - т. 6
8	Держава і право Франції у новий та новітній час	6	2		2			4	Мультимедійна презентація	ТДП - т. 5, КП - т. 6
9	Держава і право США у новий та новітній час	6	2	2				4	Мультимедійна презентація	ТДП - т. 5, КП - т. 6
10	Держава і право Німеччини у	8	4	2	2			4	Мультимедійна презентація	ТДП - т. 5, КП - т. 6

	новий та новітній час									
11	Держава і право Японії та Китаю у новий та новітній час	6	2		2			4	Мультимедійна презентація	ТДП - т. 5, КП - т. 6
	Модульний контроль	2	2				2			
	Усього за семестр	60	30	14	14		2	30		
	<i>Форма підсумкового контролю</i>	Залік								

ТЕМА 1. ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Методичні поради щодо підготовки до даної теми

Під час вивчення цієї теми важливим є з'ясування співвідношення об'єкта та предмета науки (як і навчальної дисципліни). Здобувач вищої освіти має з'ясувати, що об'єкт пізнання є ширшим за предмет, відповідно, останній є складовою першого. Юридичні науки, маючи спільний об'єкт, яким у загальному виступають держава і право, відрізняються саме своїм предметом. Предметом історії держави та права зарубіжних країн є загальні й специфічні закономірності виникнення, функціонування та розвитку держави і права окремих країн у конкретно-історичних умовах та в хронологічній послідовності. Зважаючи на предмет навчальної дисципліни, визначте її місце у системі юридичних наук.

Не менш важливе значення для опанування змісту дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» має розуміння системи побудови курсу, яка ґрунтується переважно на формаційному підході до розвитку соціуму, за якого виокремлюються первіснообщинна, рабовласницька, феодальна, капіталістична (буржуазна), комуністична формації (К/ Маркс, Ф. Енгельс). Зважаючи на актуалізацію у сучасній гуманітарній науці цивілізаційного підходу до пізнання суспільства та його розвитку, подумайте над питанням можливість його використання при вивченні історії держави і права зарубіжних країн (при цьому урахуйте факт того, що К. Маркс і Ф. Енгельс визнавали обмеженість формаційного підходу межами Європи).

Найбільш складним для розуміння питанням стане питання методології пізнання предмету історії держави і права зарубіжних країн, розглядаючи яке необхідно з'ясувати структуру системи засобів (способів) пізнання держави і права. Особливу увагу необхідно приділити історичному підходові, а також пануючому типу правового світогляду (зокрема, останній визначає: яке явище ми сприймаємо як право та, відповідно, що вивчаємо).

Роль і значення теми для майбутньої професійної діяльності

Розуміння сутності предмету, принципів вивчення історії держави і права зарубіжних країн, методології навчальної дисципліни, основних загально філософських, загальнонаукових та спеціальнонаукових методів дослідження державо-правових явищ і процесів сприяє усвідомленню слухачами закономірностей генези та еволюції історичних форм державності, правових звичаїв та норм і становить фундамент для вивчення основних правових дисциплін.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Підготувати на вибір реферат, презентацію, есе чи наукові тези доповіді за однією з рекомендованих тем. Тема для написання есе та наукових тез доповідей додатково узгоджується з викладачем.

Рекомендовані теми:

1. Цивілізаційний підхід до вивчення історії держави і права зарубіжних країн.
2. Історіографія науки історії держави і права зарубіжних країн.
3. Функції історії держави і права зарубіжних країн.
4. Завдання курсу історії держави і права зарубіжних країн.
5. Значення вивчення дисципліни для професійної підготовки працівників правоохоронних органів.
6. Вивчення історії держави і права зарубіжних країн у вітчизняній та зарубіжній історіографії.
7. Методологічні проблеми в дослідженні історії держави і права зарубіжних країн.
8. Історія держави і права зарубіжних країн в системі юридичної освіти.
9. Формаційний підхід до вивчення історії держави і права зарубіжних країн.
10. Роль історія держави і права зарубіжних країн у підготовці юриста.

2. Заповніть порівняльну таблицю.

	Історія держави і права зарубіжних країн як наука	Історія держави і права зарубіжних країн як навчальна дисципліна
Предмет		
Функції		
Методи		
Суб'єкт пізнання		

3. Складіть схему за однією з обраних тем:

1. Функції історії держави і права зарубіжних країн.
2. Методи історії держави і права зарубіжних країн.
3. Міжпредметні зв'язки історії держави і права зарубіжних країн.

4. Здійсніть підбір джерел наукової та навчальної літератури з цієї теми, які вийшли протягом останніх 5-ти років (не менше 5-ти джерел).

5. Підготуйте тестові завдання з даної теми (не менше 10 запитань).

6. Складіть кросворд до теми №1.

7. Вирішити тестові завдання:

1. Предметом якої науки є загальні й специфічні закономірності виникнення, функціонування та розвитку держави і права окремих країн у конкретно-історичних умовах та в хронологічній послідовності?

- а) історія держави і права зарубіжних країн;
- б) історії держави і права України;
- в) теорія держави і права;
- г) юридична деонтологія.

2. Яку з названих функцій виконує історія держави і права зарубіжних країн?

- а) прогресивну;
- б) перспективну;
- в) евристичну;
- г) політичну.

3. Назвіть метод, що використовується історія держави і права зарубіжних країн для пізнання свого предмету:

- а) історичний;
- б) пропедевтичний;
- в) політичний;
- г) економічний.

4. Оберіть варіант відповіді, у якому правильно названі історичні типи держав (за К. Марксом, Ф. Енгельсом):

- а) рабовласницький, феодальний, буржуазний типи;
- б) первіснообщинний, феодальний, буржуазний типи;
- в) рабовласницький, феодальний, постіндустріальний;
- г) феодальний, індустріальний, постіндустріальний.

5. Якому поняттю відповідає наступна дефініція «історичний тип суспільства, що ґрунтується на певному способі виробництва та домінуванні відповідної форми власності»:

- а) суспільно-економічна формація;
- б) цивілізація;
- в) федерація;
- г) постіндустріалізація.

6. Предметом історія держави і права зарубіжних країн є ... (оберіть найбільш повну відповідь)

- а) загальні й специфічні закономірності виникнення, функціонування та розвитку держави і права окремих країн у конкретно-історичних умовах та в хронологічній послідовності;
- б) загальні й специфічні закономірності виникнення, функціонування та розвитку держави і права;
- в) загальні й специфічні закономірності виникнення, функціонування та розвитку держави і права окремих країн у конкретно-історичних умовах;
- г) загальні й специфічні закономірності виникнення, функціонування та розвитку держави і права в хронологічній послідовності.

7. Історія держави і права зарубіжних країн належить до...

- а) галузевих юридичних наук;
- б) міжгалузевих юридичних наук;
- в) прикладних юридичних наук;
- г) теоретико-історичних юридичних наук.

8. До теоретико-історичних юридичних наук належить:

- а) історія держави і права зарубіжних країн;
- б) кримінальне право;
- в) цивільне право;
- г) міжнародне право.

9. Якому поняттю відповідає наступна дефініція «система принципів, підходів та методів пізнання загальних і специфічних закономірностей виникнення, функціонування та розвитку держави і права окремих країн у конкретно-історичних умовах та в хронологічній послідовності, а також учення про цю систему»:

- а) методологія історії держави і права зарубіжних країн;
- б) предмет історії держави і права зарубіжних країн;
- в) функції історії держави і права зарубіжних країн;
- г) історія держави і права зарубіжних країн.

10. Якому поняттю відповідає наступна дефініція «це основні теоретичного впливу напрями історії держави і права зарубіжних країн на систему інших юридичних наук та практичного впливу на суспільство, з метою його поступального прогресивного перетворення»:

- а) методологія історії держави і права зарубіжних країн;
- б) предмет історії держави і права зарубіжних країн;
- в) функції історії держави і права зарубіжних країн;
- г) історія держави і права зарубіжних країн.

ГЛОСАРІЙ

Держава – форма організації суспільства, що поширює владу на всю свою територію та населення, що на ній перебуває видає загальнообов'язкові правила поведінки, встановлює податкову систему та володіє суверенітетом.

Історія держави і права зарубіжних країн – теоретико-історична юридична наука, що вивчає загальні й специфічні закономірності виникнення, функціонування та розвитку держави і права окремих країн у конкретно-історичних умовах та в хронологічній послідовності.

Методологія історії держави і права зарубіжних країн – система принципів, підходів та методів пізнання загальних і специфічних закономірностей виникнення, функціонування та розвитку держави і права окремих країн у конкретно-історичних умовах та в хронологічній послідовності, а також учення про цю систему.

Право – це порядок суспільних відносин, який знаходить свій вияв у правомірній поведінці людей (соціологічне розуміння).

Предмет історії держави і права зарубіжних країн – загальні й специфічні закономірності виникнення, функціонування та розвитку держави і права окремих країн у конкретно-історичних умовах та в хронологічній послідовності.

Суспільно-економічна формація – історичний тип суспільства, що ґрунтується на певному способі виробництва та домінуванні відповідної форми власності.

Функції історії держави і права зарубіжних країн – це основні напрями її теоретичного впливу на систему інших юридичних наук та практичного впливу на суспільство, з метою його поступального прогресивного перетворення.

Цивілізація – відносно замкнений локальний стан суспільства, що ґрунтується на спільності географічних, релігійних, психологічних, культурних та інших ознак.

ТЕМА 2. РОЗВИТОК ПЕРВІСНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ГЕНЕЗА ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Методичні поради щодо підготовки до даної теми

Опанування змісту цієї теми має важливе методологічне значення для подальшого розуміння здобувачами вищої освіти процесу генези і розвитку державно-правових явищ, закономірностей і тенденцій, які склалися у цій соціальній сфері. Вивчаючи цю тему необхідно звернути увагу на характерні риси: а) різних форм організації суспільства: первісне стадо, клан, рання родова община, пізня родова община, виокремивши при цьому причини їх зміни та з'ясувавши передумови розвитку додержавних інститутів соціальної

регуляції; б) різних форм влади первісного суспільства: вождівства, військової демократії, протодержави.

Особлива увага здобувачів вищої освіти має акцентуватися на вияві впливу суспільного розподілу праці, диференціації соціальних функцій на формування державної влади і становлення права.

Пізнання положень теми буде неповним, якщо здобувачі вищої освіти не долучаться до дискусії про первинність права і держави як соціальних явищ відносно один одного, оскільки вивчення антагоністичних поглядів на соціальне регулювання в умовах первісного суспільства – або через концепцію мононорм (яка властива радянській історичній науці), або через концепцію архаїчного права (яка властива європейській історичній науці), які дають різні відповіді на означене питання – передбачає формування власного бачення щодо суті первісного регулятора суспільних відносин. Здобувачі вищої освіти мають врахувати, що сучасний стан розвитку правничої освіти виходить з ідеї про первинність права стосовно держави, про обмеженість меж розсуду органів публічної влади нормами права.

Роль і значення теми для майбутньої професійної діяльності

Вивчення цієї теми дає розуміння головних передумов розвитку додержавних інститутів соціальної регуляції, перших форм соціальної організації людини тощо та закладає основи правового світогляду майбутнього юриста. Сприйняття здобувачем вищої освіти концепції мононорм передбачає усвідомлення первинності держави відносно права та сприяє формуванню нормативістського правового мислення, а сприйняття концепції архаїчного права, навпаки, передбачає усвідомлення первинності права відносно держави та сприяє формуванню природно-правового мислення.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Підготувати на вибір реферат, презентацію, есе чи наукові тези доповіді за однією з рекомендованих тем. Тема для написання есе та наукових тез доповідей додатково узгоджується з викладачем.

Рекомендовані теми:

1. Вплив суспільного розподілу праці на формування державної влади і становлення права.
2. Головні передумови розвитку додержавних інститутів соціальної регуляції.
3. Головні характеристики первісного ладу.
4. Первинність права стосовно держави.
5. Соціальні норми первісного суспільства.
6. Табу як прототип правової заборони.
7. Архаїчне право.

8. Головні передумови розвитку держави.

9. Вплив диференціації соціальних функцій на формування державної влади.

10. Організація влади і соціальна регуляція у первісному суспільстві: європейський та радянський підходи.

2. Заповніть порівняльну таблицю (критерії порівняння визначте самостійно).

	Влада у первісному суспільстві	Влада у сучасному суспільстві

3. Складіть схему за однією з обраних тем:

1. Норми первісного суспільства.
2. Влада у первісному суспільстві.
3. Класифікація та періодизація первісного суспільства.
4. Форми влади первісного суспільства.

4. Здійсніть підбір джерел наукової та навчальної літератури з цієї теми, які вийшли протягом останніх 5-ти років (не менше 5-ти джерел).

5. Підготуйте тестові завдання з даної теми (не менше 10 запитань).

6. Складіть кросворд до теми №2.

7. Вирішити тестові завдання:

1. Найбільш поширеного розвитку кастовий лад (поділ) набув у...

- а) Єгипті;
- б) Індії;
- в) Вавилоні;
- г) Китаї.

2. Що із перерахованого у первісному суспільстві виконувало роль регулятора суспільних відносин?

- а) звичаї;
- б) закони;
- в) право;
- г) прецедент.

3. Що є основною передумовою виникнення держави?

- а) «демографічний вибух»;
- б) перехід суспільства від виробляючої економіки до привласнюючої;
- в) екологічна катастрофа;
- г) міграція племен.

4. Правила поведінки в первісному суспільстві, які встановлювали лише заборони на їжу, територію, дії:

- а) звичаї;
- б) табу;
- в) обряди;
- г) традиції.

5. Вкажіть характерну ознаку властиву нормам первісного суспільства:

- а) формальна визначеність;
- б) класовий характер;
- в) були засновані на державному примусі;
- г) єдність прав і обов'язків.

6. Яка особливість організації влади в додержавному суспільстві?

- а) вона виражала інтереси пануючого класу;
- б) вона відособлювалася від суспільства;
- в) вона засновувалася на примусі;
- г) вона засновувалася на особистій участі всіх дорослих членів громади в керуванні справами громади.

7. Здатність і можливість впливати на поведінку людей за допомогою авторитету, волі, сили, насильства, примусу – це

- а) влада;
- б) суверенітет;
- в) легальність;
- г) узурпація.

8. Якому поняттю відповідає наступна дефініція «правила поведінки членів роду, які: 1) носили синкретичний характер (не розмежовувались звичай, релігійні норми, табу, ритуали тощо); 2) не передбачали розмежування прав і обов'язків, основним способом регулювання є заборона»:

- а) архаїчне право;
- б) табу;
- в) обряди;
- г) традиції.

9. Якому поняттю відповідає наступна дефініція «горизонтальна політична структура влади первісного суспільства, за якої існувало три, не підпорядкованих один одному, органи управління: військовий вождь, рада старійшин, народні збори»:

- а) військова демократія;
- б) вождівство;
- в) управління;
- г) демократія.

10. Якому поняттю відповідає наступна дефініція «(tabu – заборона) категоричні заборони на дії людей (наприклад, заборона вимовляти імена богів)»:

- а) архаїчне право;
- б) табу;
- в) обряди;
- г) традиції.

ГЛОСАРІЙ

Архаїчне право – правила поведінки членів роду, які: 1) носили синкретичний характер (не розмежовувались звичай, релігійні норми, табу, ритуали тощо); 2) не передбачали розмежування прав і обов'язків, основним способом регулювання є заборона.

Військова демократія – це горизонтальна політична структура влади первісного суспільства, за якої існувало три, не підпорядкованих один одному, органи управління: військовий вождь, рада старійшин, народні збори.

Військові вожді – зазвичай, глави племен, які спиралися на військові дружини, а їх владні функції збільшувались у період військових дій.

Звичай – правило поведінки, що склалось у результаті його багаторазового повторення і уособлює історичний досвід соціуму чи його частини.

Клан – термін радянської етнографії запозичений із англійської мови для класифікації поняття «рід»

Первісне стадо (праобщина) — в радянській історичній науці, а слідом за нею традиційно почасти й досі в історичній науці пострадянських країн, умовна назва людських суспільств, в яких жили первісні люди з моменту виділення людини із світу тварин й до формування родових общин (пізній палеоліт).

Публічна влада – категорія, яка позначає владу, інтереси якої не збігаються з інтересами більшості населення.

Рада старійшин – орган самоврядування, що виникає в період об'єднання родів у фратрії, вирішує найважливіші питання, є колегіальним і координує діяльність родів.

Старійшини – глави сімей та родів, особи зрілого віку, які мали досвід та організаторські здібності.

Табу – (tabu – заборона) категоричні заборони на дії людей (наприклад, заборона вимовляти імена богів).

ТЕМА 3. ДЕРЖАВА І ПРАВО КРАЇН СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Методичні поради щодо підготовки до даної теми

Підготовку до семінару доцільно почати зі ознайомлення з історією Староавилонського періоду (XX-XVII ст. до н.е.), а так само з історією створення та державним устроєм держави царя Хаммурапі. Важливо пам'ятати, що саме цей вавилонський цар об'єднав (територіально) у велику державу декілька невеликих раніше суверенних міст-держав (номів) Нижньої Месопотамії. В цілому ж, підготовка до семінару повинна складатися насамперед з уважного вивчення тексту «Законів» і методичного знаходження в них відомостей, що відносяться до поставлених питань. Також, слід постійно порівнювати ваші спостереження і припущення з висновками та роз'ясненнями, що надаються в рекомендованих публікаціях з даної теми. Доцільно звернути особливу увагу на історичні обставини створення «Законів» та дискусію про їх призначення.

Особливої уваги потребує з'ясування правового регулювання шлюбно-сімейних відносин. Опрацьовуючи дане питання зверніться до статей 128-195. Їх зміст обумовлено певними уявленнями про природу і цілі укладання шлюбу. Визначить, у чому полягали взаємні обов'язки між чоловіком і дружиною, значення договору та умови дійсності укладання шлюбу, з'ясуйте за яких обставин допускається багатоженство та розлучення. Опишіть статус заміжньої жінки: юридичну природу шлюбного викупу і посагу дружини, які гарантії матеріального утримання передбачені для неї в законах, а також майна, що перейшло від чоловіка до дружини за договором дарування (ст. 150). Виділіть також норми, які регулюють взаємовідносини батьків і дітей, правила успадкування дітьми батьківського майна та порядок такого наслідування. Порядок та особливості спадкування за заповітом. У чому полягають обмеження батьківської влади над дітьми? Визначить правове становище прийомних дітей.

Особливе місце в законах Вавилонії приділяється правовому регулюванню права власності. Так, при вивченні інституту майнового права – в першу чергу необхідно звернути увагу на інститути права власності та володіння, а саме сукупності правових норм, що закріплюють індивідуальні чи колективні майнові права будь-якого суб'єкта права. У Вавилоні, як і в більшості інших перших цивілізаціях земля становила фундамент добробуту особи, сім'ї, суспільства в цілому та виступала основним регулятором економіки. Отже, земельні ділянки були об'єктом правовідносин, в яких право

власності особи, багато в чому, залежить від її місця в соціальній ієрархії, а також пов'язано з її обов'язками на користь держави чи громади. Для розуміння регулювання процесу землеволодіння важливо розібратися з різними юридичними формами володіння землею в царсько-храмовому і приватно-общинному секторах суспільного господарства. Так, за ст. 26-40 виділяють умови службового тримання землі воїном. З урахуванням ст. 37-39 можна визначити умови розпорядження купленою землею. Крім земельних ділянок об'єктом права власності за «Законами Хаммурапі» могли виступати також інші матеріальні предмети (будинки, сад, худоба, раби, коштовні метали, продукти і т. д.) – проаналізуйте відповідні статті. Зверніть особливу увагу на договори тамкара з шамаллумом (ст. 99-105).

Вивчаючи питання джерел права стародавньої Індії необхідно звернути увагу на основні значення понять «дхарма» і «артха» та їх місце в соціо-нормативній культурі брахманізму та індуїзму спираючись на знання загальних положень «Законів Ману» і «Артхашастри Каутільї». Зверніть увагу на синкретичний характер нормативу, представленої в «Законах Ману», де правові приписи перемежуються з релігійно-етичними і т.д.

«Закони Ману» – це релігійно-моральні настанови у віршованій формі про особисте та суспільне життя народу Стародавньої Індії.

При опануванні питання правового становища основних груп населення Давньої Індії доцільно звернути увагу на концепцію «варнадхарми» відповідно до якої давньоіндійське суспільство поділялось на чотири варни, котрі згодом доповнилися розподілом на 71 касту.

Для з'ясування правового становища членів чотирьох варн зверніться насамперед до «Законів Ману» та книги III «Артхашастри Каутільї». Визначте, права різних членів варн, відмінність у призначенні покарання й наданні їм компенсацій; надання податкових привілеїв вищій з варн – брахманам. Водночас, необхідно пам'ятайте, що між варнами існували не тільки правові та професійні відмінності, а й статусно-престижні, релігійно-ритуальні котрі, пов'язані з правом трьох вищих варн вивчати священні книги.

Особливості шлюбно-сімейних відносин розкриває глава IX «Законів Ману» – «вічну дхарму для чоловіка і дружини, чи будуть вони разом або в розлуці». Зверніть увагу на дозволені форми шлюбу; форм залежності жінки від родичів-чоловіків; обмеження жінки в її майнових прав.

«Закони Ману» дають лише загальне уявлення про суд та судовий процес. Система правосуддя в Давній Індії має свої особливості від царського до внутрішньо общинного та ієрархії судів. Визначте принципи комплектування та повноваження судів дхармастхов і прадештаров.

Виникнення і найважливіші риси Китайської цивілізації. Виникнення і найважливіші риси імперської державності стародавнього і середньовічного Китаю.

Генезис китайського права. Найважливіші постулати школи «фа» («легісти»). Конфуціанські уявлення про право. Джерела права в середньовічному Китаї. Правове становище основних груп населення.

Кримінальне право. Регулювання майнових відносин та види договорів. Шлюбно-сімейне право. Судовий процес.

Роль і значення теми для майбутньої професійної діяльності

Засвоєння матеріалу теми сприяє розширенню світогляду, розвиває логічне та асоціативне мислення, дозволяє усвідомити закономірності генези та еволюції історичних форм державності, правових звичаїв і норм країн Стародавнього Сходу та особливості цього процесу в конкретному регіоні.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Підготувати на вибір реферат, презентацію, есе чи наукові тези доповіді за однією з рекомендованих тем. Тема для написання есе та наукових тез доповідей додатково узгоджується з викладачем.

Рекомендовані теми:

1. Давній Єгипет як держава східної деспотії.
2. Давня Індія як приклад організованого суспільства.
3. Давній Китай: приклад цивілізації, що об'єднує традиційне і раціональне в державі.
4. Правові традиції Давнього Сходу.
5. Фараон – то є бог. Централізована монархія Давнього Єгипту.
6. Географія виникнення найдавніших держав Міжріччя.
7. Судочинство і судоустрій Давнього Єгипту.
8. Особливості суспільного ладу Давнього Вавилону.
9. Джерела давньошумерського та давньовавилонського права.
10. Правовий статус дитини та обмеження батьківської влади відповідно до «Законів царя Хаммурапі».
11. Особливості суспільного ладу Давньої Індії.
12. Правове становище основних груп населення Давньої Індії. Концепція «варнадхарми».
13. Питання злочинів і покарання в давньоіндійських джерелах права.
14. Суд і судовий процес Стародавній Індії.

2. Робота з текстами документів.

1. Прочитавши текст «Законів Хаммурапі» з'ясуйте, які заходи приймала царська влада для обмеження поширення і пом'якшення умов боргового рабства. Обміркуйте, які власні політичні цілі міг переслідувати при цьому цар Хаммурапі? Обґрунтуйте свою відповідь.

Порівняйте правове становище рабів в стародавній Індії з положенням кабальних рабів-вавилонян по Законам Хаммурапі.

2. На основі тексту Законів Ману вирішіть задачу.

Брахман подорожуючи Індією зірвав кілька плодів з фруктового дерева, що росте поблизу огорожі в саду вайшія, але був помічений і затриманий одним із слуг.

Дайте юридичний аналіз діям брахмана.

Чи зміниться оцінка ситуації, якщо подібні дії будуть здійснені представниками інших варн?

Обґрунтуйте своє рішення посиланням на конкретні статті першоджерела.

3. Визначить характерні особливості суспільного ладу Стародавньої Індії. Використовуючи текст Законів Ману сформулюйте як закріплюється суспільний лад. Обґрунтуйте, що Закони Ману мають яскраво виражений релігійно-моральний характер.

3. Складіть схему за однією з обраних тем:

1. Структура державного устрою Нового царства
2. Єгипетське законодавство.
3. Юридичні форми володіння землею.
4. Державний лад Давнього Вавилону.
5. Право давнього Вавилону
6. Види злочинів і покарань в законах Вавилонії
7. Державний лад Індії.
8. Державний лад Китаю.

4. Здійсніть підбір джерел наукової та навчальної літератури з даної теми, які вийшли протягом останніх 5-ти років (не менше 5-ти джерел).

5. Здійсніть підбір відеоматеріалів з даної теми (тривалість одного відеосюжету не має перевищувати 10 хв. та мати формат MP4).

6. Підготуйте тестові завдання з даної теми (не менше 10 запитань).

7. Вирішити тестові завдання:

1. Які із законів Стародавнього світу давали право на розлучення, якщо дружина не народжує дітей, на восьмому році; якщо народжує дітей мертвими - на десятому, якщо народжує тільки дівчаток - на одинадцятому, якщо норовиста - негайно.

- а) Закони XII таблиць.
- б) Конституція Гая.
- в) Закони Ману.
- г) Закони Хаммурапі.

2. За «Законами Ману» жінка може розірвати шлюб у випадку:

- а) Тривалої відсутності
- б) Невірності чоловіка.
- в) Такого права вона не має.
- г) У разі нездатності чоловіком утримувати сім'ю

3. У Стародавньому Вавилоні боржник одержував свободу після відпрацювання боргу після закінчення:

- а) заздалегідь обумовлених у договорі термінів;
- б) 4-х років;
- в) 3-х років;
- г) 2-х років.

4. Згідно із Законами Ману кшатрій, котрий образив брахмана, підлягає:

- а) штрафу в дві з половиною сотні (паї).
- б) страті.
- в) тілесним покаранням.
- г) штрафу в сотню (паї).

5. У Стародавньому Вавилоні людина, котра потрапила за борги в кабалу, через який час може повернути собі свободу?

- а) на четвертий рік отримує свободу.
- б) на третій рік отримує свободу.
- в) на шостий рік отримує свободу.
- г) залишається в борговому рабстві довічно.

6. Які з перерахованих видів спадкування відзначені в Законах Хаммурапі?

- а) Спадкування за правом (законом).
- б) Спадкування за правом (законом) і заповітом.
- в) Спадкування за жеребом.
- г) Спадкування за заповітом.

7. У Стародавній Індії царі належали до варни:

- а) брахманів;
- б) кшатрійів;
- в) вайшів;
- г) шудр.

8. Назвіть норми на яких базується зміст Законів Ману.

- а) закони царів.
- б) звичаї.
- в) моральні норми.
- г) записи рішень судів.

9. Історія Стародавнього Єгипту поділяється на періоди в такій послідовності:

- а) Давнє, Раннє, Нове, Середнє і Пізніше царства;
- б) Раннє, Давнє, Середнє, Нове і Пізніше царства;
- в) Раннє, Давнє, Нове, Середнє і Пізніше царства;
- г) Давнє, Раннє, Середнє, Нове і Пізніше царства.

10. Вільного, але неповноправного жителя Вавилону називали:

- а) зекум;
- б) редум;
- в) авілум;
- г) мушкенум.

ГЛОСАРІЙ

Авілум (аккад. людина) – повноправні вільні жителі у давньому Вавилоні, переважно общинники.

Артхашастра – жанр світської літератури у Давній Індії, трактат про мистецтво політики та управління державою (наприклад, Артхашастра Каутілья).

Ашрам – обитель снів і відступників у давній Індії, яка зазвичай розташувалася в далекій місцевості – в горах або в лісі.

Брахман – представник вищої варни в Давній Індії, священик. Брахмани могли розглядатися нарівні з представниками нижчих варн. Так брахмани–пастухи, брахмани–актори та інші прирівнювались у своєму положенні в суспільстві до представників нижчих каст.

Вайшія – в Давній Індії особа, котра входить в особливу третю варну землеробів і ремісників. З розвитком товарно–грошових відносин виділялися більш заможні вайшії – лихварі, крупні ремісники, які у своєму соціальному становищі майже зрівнялися з кшатріями.

Ван (китайська) – титул правителя-бога, «Сина Неба» і первосвященика у Давньому Китаї.

Варна – спадкова замкнута група людей відповідно до соціального стану в традиційному індійському суспільстві. Традиційно існує чотири варни: брахмани (священики, жерці), кшатрії (цари та воїни), вайші (селяни, ремісники, торговці), шудри (слуги). З часом із варн виникли касты

Веди – пам'ятники релігійної літератури у Давній Індії, що містять міфи, релігійні гімни, формули вчення, ритуальні заповіді та домашні правила. Так як право в Давній Індії носило релігійний характер, веди склали основу Давньоіндійського законодавства.

Гана – напівавтономне республіканське державне утворення, держава-громада в Давній Індії.

Гун – титул правителя держав періодів Ін'я і Чжоу в Давньому Китаї.

Гур – Вавилонська одиниця міри, що дорівнює 252,6 літра.

«**Двічі народженні**» – представники перших трьох варн у Давній Індії (брахмани, кшатрії, вайшії). Другим їх народженням вважався здійснений в дитинстві особливий обряд посвяти.

Джаджмани – система традиційного обміну продуктами та послугами в Давній Індії, що склалася на базі розвиненої внутрішньо общинного розподілу праці між землеробами та обслуговуючими їх ремісниками і слугами.

Джати (чати) – високопоставлений сановник у Давньому Єгипті, що здійснює за дорученням фараона управління усіма справами держави. Джати міг видавати закони, надавати підвищення у чинах та бути верховним суддею.

Дхарма – обов'язкові правила поведінки в Давній Індії (релігійно-ритуальні, моральні, правові), що регулюють повсякденне життя представника кожної з чотирьох варн.

Дхармашастри (з санскриту «тексти про драхму») – давньоіндійські тексти, що описують релігійні правила поведінки, а також стародавні закони. Брахманські твори, що коментують веди.

Кшатрії – одна з найвищих привілейованих варн у Давній Індії. Шляхетна каста владущих воїнів, друга за значущістю після брахманів. Традиційно владущий чи військовий клас належав до цієї варни

Лугаль – титул правителя в стародавньому Шумері, первісно лугаль – це виборний військовий вождь. Здебільшого влада звичайного лугаля не перевищувала владу енсі та не була царською.

Маат – у Давньому Єгипті 1) релігійно–моральний принцип істини та справедливості, дотримання якого вважається особливою заслугою фараону; 2) ім'я богині справедливості та порядку.

Мушкенум – у Вавилоні звичайні царські служителі найменшої категорії, котрі не були членами общини, не мали своєї землі, але могли отримати в оренду царську земельну ділянку і перейти на державне забезпечення тим самим потрапляли в залежність від царя.

Недоторкані – в Індії найменша безнадійна, ритуально нечистая і безправна каста, що знаходилась поза системою.

Немху – давньоєгипетський термін. В епоху Середнього царства позначило бідняка, сироту, людину, що порвала з громадою. В період Нового царства – простолюдин, вільний, незнатний, служилий людина.

Ном (греч. Номос – закон) – Область, адміністративний округ в Давньому Єгипті. Кожен ном мав свій релігійний та політичний центр, війська, герб, своїх богів – покровителів. Кількість номів та їх площа були змінені.

Номарх – глава адміністрації нома, також прийняте в історіографії назва сановників з тими ж повноваженнями за часів династичного періоду Єгипту. Був представником фараона, а також здійснював контроль і управління адміністративної області. У його повноваження входили збір податків, судові функції, набір і забезпечення військ, господарське адміністрування.

Ордалії (лат. Ordo – порядок) в широкому сенсі того ж, що і «Божий суд»; у вузькому значенні – суд випробуванням вогнем і водою. Ордалії вважаються одним з видів архаїчного права, перші подібні випробування згадані ще в законах Хаммурапі.

Східна деспотія (азійська) (від грец. despoteia — необмежена влада) – особлива форма монархії, що склалася на Стародавньому Сході. Східній деспотії притаманні необмежена влада монарха, він є верховним власником землі, освячення особи монарха релігією, централізована система управління економікою, наявність живого бюрократичного апарату. «Класичним» виявом східної деспотії був політичний устрій Стародавнього Єгипту особливо у III тисячолітті до н.е та Вавилону.

Таліон (лат. Talio – відставка) – Принцип кримінальної відповідальності у давніх народів, коли покарання точно відповідає заподіяній шкоді ("око за око")

Чандал – у Давній Індії: 1) Особа низького правового становища, що не входила в систему варн. 2) Представник касты недоторканих.

Шудра – представник самої низшої варни у Давній Індії, зобов'язаний обслуговувати членів вищих варн.

ТЕМА 4. ДЕРЖАВА І ПРАВО КРАЇН АНТИЧНОСТІ

Методичні поради щодо підготовки до даної теми

Перш за все, слід з'ясувати відмінність античних цивілізацій від цивілізацій Стародавнього Сходу. Під час вивчення положень цієї теми особливу увагу слід звернути на формування і розквіт полісів, три основні періоди полісного етапу історії Стародавньої Греції. Подумайте над питанням про те, як відбувався розвиток приватної власності в Стародавній Греції і що привело до прискореного процесу розшарування суспільства в VIII - VI ст. до н.е. Вкажіть ознаки рабовласницького суспільства і держави, що представляли собою Колегія архонтів і ареопаг. В чому суть реформ Тезея, Солон і Клісфена? В яких напрямках вони проходили? Що представляють собою закони Драконта?

Зверніть увагу на форму рабства, форми правління, панівні форми власності і розвиток індивідуального правового початку Стародавнього Риму. Слід виявити зміну форм правління в міру розвитку держави. При характеристиці царського періоду необхідно підкреслити панування родової аристократії і перші спроби підризу цього панування проведенням реформ Сервія Тулія. Даючи характеристику республіканського періоду, перш за все, потрібно показати процес його формування. Даючи характеристику римського права, слід охарактеризувати основні галузі права (майнове, шлюбно-сімейне, спадкове, цивільне).

Роль і значення теми для майбутньої професійної діяльності

Вивчення теми має значне теоретичне, загальнометодологічне та практичне значення. Засвоєння особливостей утворення державності в Античному світі, розуміння різниці в формах правління на Стародавньому Сході, у Стародавній Греції і Стародавньому Римі дозволяє здобувачам вищої освіти не тільки розширити свій світогляд, розвивати логічне та асоціативне мислення, а застосувати на практиці знання з історії держави і права Античності.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Підготувати на вибір реферат, презентацію, есе чи наукові тези доповіді за однією з рекомендованих тем. Тема для написання есе та наукових тез доповідей додатково узгоджується з викладачем.

Рекомендовані теми:

1. Принципи та особливості переходу Стародавнього Риму від республіки до монархії.
2. Класичне (античне) рабство в Римі.
3. Джерела афінського права та його основні риси.
4. Римське право найдавнішого періоду. Закони XII Скрижалей.
5. Державний устрій Афін і Спарти.
6. Загальноісторичне значення римського права.
7. Звід законів Юстиніана. Рецепція римського права.
8. Кодифікація римського права. Римське право класичного періоду.
9. Суспільний і державний лад Риму в період республіки.
10. Політичні реформатори Афін: роль особистості в історії.

2. Заповніть порівняльну таблицю.

Критерії для порівняння	Стародавні Афіни	Стародавня Спарта	Стародавній Рим
Суспільний лад			
Державно-територіальний устрій			
Судова система			
Право			

3. Складіть схему за однією з обраних тем:

1. Державний лад Стародавньої Спарти.
2. Держава за реформою Клісфена.
3. Структура суду в Стародавньому Римі.

4. Здійсніть підбір джерел наукової та навчальної літератури з даної теми, які вийшли протягом останніх 5-ти років (не менше 5-ти джерел).

5. Здійсніть підбір відеоматеріалів з даної теми (тривалість одного відеосюжету не має перевищувати 10 хв. та мати формат MP4).

6. Підготуйте тестові завдання з даної теми (не менше 10 запитань).

7. Вирішити тестові завдання:

1. Герусія (рада старійшин) була органом влади у:

- а) Римі;
- б) Карфагені;
- в) Спарті;
- г) Афінах;

2. Видатна пам'ятка права Стародавнього Риму – це закони:

- а) Драконта;
- б) XII таблиць;
- в) Ману;
- г) Феодосія.

3. Перехід від племінного до територіального принципу адміністративного устрою Афін був здійснений в ході реформ:

- а) Солона;
- б) Юстиніана;
- в) Клісфена;
- г) Перикла.

4. Для епохи принципату в Стародавньому Римі характерно:

- а) оформлення двох центрів політичної влади – сенату і імператора;
- б) посилення ролі сенату в порівнянні з іншими органами державної влади;
- в) зосередження всієї повноти влади в державі в одних руках при збереженні республіканських інститутів становлення абсолютної монархії;
- г) становлення абсолютної монархії.

5. Якими реформами в Афінах було запроваджено поділ на евпатридів, геоморов, деміургів?

- а) Сервія Туллія;
- б) Тезея;
- в) Солона;
- г) Лікурга.

6. Найбільш відома кодифікація римського права провів імператор:

- а) Юстиніан;
- б) Октавіан Август;
- в) Гай Юлій Цезар;
- г) Діоклетіан.

7. Закінчіть речення: «Принципат в Стародавньому Римі – це ...»:

- а) монархія;
- б) деспотія;
- в) перехідна форма від монархії до республіки;
- г) республіка.

8. Магістратурами в Стародавньому Римі іменувалися:

- а) судові органи;
- б) податкові органи;
- в) військові посади;
- г) державні посади.

9. Перший звід законів в Афінах був складений:

- а) Пісістратом;
- б) Драконтотом;
- в) Періклом;
- г) Народними зборами.

10. У народних зборах Афін могли брати участь:

- а) всі повноправні громадяни чоловічої статі доросліше 20 років;
- б) особи, які перебувають на державній службі;
- в) представники аристократії;
- г) всі дорослі жителі Афін.

ГЛОСАРІЙ

Агора – ринкова площа в давньогрецьких полісах, що була місцем загальногромадянських зборів (які також за місцем проведення називалися Агора).

Апелла – форма Народних зборів у Спарті, які скликалися щомісяця і фактично вважалися вищим органом влади. Діяльність апелли регулювалась законами Лікурга Спартанського – Великою Ретрою.

Аристократична держава – держава з формою правління, при якій державна влада зосереджена в руках привілейованої освіченої знатної меншості. Обґрунтуванням такої форми правління її прихильниками є, як правило, ідея про політичну неповноцінність більшості членів суспільства, якими й покликана правити аристократична еліта. Як форма правління аристократія протиставляється монархії та демократії. В стародавні часи

аристократичними республіками були Спарта, Рим (XI-I ст. до н. е.) та Карфаген.

Архагет – вища посадова особа в Спарті. Архагет – орган влади, успадкований від родоплемінної організації.

Архонт – влада, найвища посадова особа в багатьох містах-державках Стародавньої Греції.

Гелієя – судовий орган в Стародавніх Афінах, створений в VI ст. до н.е. Солоном. Вважається прообразом суду присяжних, тому, що вперше в ньому застосовувалися демократичні принципи судочинства. До нього обиралися 6 тисяч афінських громадян терміном на 1 рік. рішення гелії вважалися остаточними і оскарженню не підлягали, тому що вважалося, що це рішення народу, вище якого немає нічого.

Герусія – вищий орган виконавчої влади в Спарті. Включав в себе 28 геронтів (старійшин) і 2 базилевса. Будучи лише органом виконавчої влади, зосереджував в дійсності в своїх руках реальні владні повноваження, в тому числі і законодавчі. У нього обиралися представники родової аристократії (особи, які досягли 60 років, довічно). Тому державний режим в Спарті на відміну від Афін носив не демократичною, а аристократичний характер.

Домінант – другий етап періоду Римської імперії, на якому встановлюється класична абсолютна монархія. Всі інститути республіканської форми правління ліквідуються (III ст. н.е. – V ст. н. е.). Цей період закінчився з поваленням в 476 р. останнього із західних імператорів Ромула Августула.

Ефорат – посадова колегія ефорів, що складалася з 5 чоловік, щорічно переобирається зі складу всієї громади спартиатів. Поповнюється ж колегія ефорів з середовища всього цивільного населення, так що до складу уряду потрапляють найчастіше люди дуже бідні. Спочатку ефорат був заснований для обмеження влади царів і їх впливу на державні справи.

Остракізм – винесення політичної недовіри будь-якому державному чи політичному діячеві. Ввів в практику Клісфен.

Поліс – місто-держава, а також особливий тип соціально-економічного й політичного устрою, що склався в Давній Греції. Поліс становив об'єднання приватних землевласників і громадян, які займалися різноманітними промислами і ремеслами і як повноправні його члени мали право на власність.

Принципат – перший етап періоду Римської імперії (I ст. до н.е. – II ст. н. е.). На цьому етапі зберігається видимість республіканської форми правління: продовжують ще функціонувати органи влади періоду республіки – Сенат, Народні збори, магістратури. Однак їх діяльність носить чисто формальний характер. У реальній дійсності поступово утверджується монархічне правління. Вся повнота влади зосереджується в руках принцепса.

Рабовласницька демократія – першим типом демократії була рабовласницька демократія, існувала в ряді найбільш економічно розвинених давньогрецьких полісів. Найбільш яскравим прикладом античної рабовласницької демократії є державний лад Афін V-VI ст. до н.е.

Сенат – один з найвищих державних органів в Стародавньому Римі. Виник з ради старійшин патриціанських родів в кінці царської епохи (біля VI ст. до н. е.).

Синоїкізм – в Стародавній Греції об'єднання декількох первинних громад в загальному міському центрі. Синоїкізм сприяв формуванню органів центрального управління полісом. Найбільш відомим прикладом синоїкізма в Стародавній Греції є Афіни, що утворилися близько X ст. до н.е. в результаті об'єднання кількох демів (сільських громад) Аттики.

Тиранія – у Давній Греції одноосібне правління жорстокого тирана, який у боротьбі за владу використовував міські й сільські маси і з їх допомогою утверджував своє єдиновладдя. Найвідомішим з грецьких тиранів був Пісістрат, при якому Афіни стали могутньою морською державою. Тиранія – це панування за рахунок необмеженої влади, залякування населення, нехтування його інтересів.

ТЕМА 5. ДЕРЖАВА І ПРАВО КРАЇН ЄВРОПИ У СЕРЕДНІ ВІКИ

Методичні поради щодо підготовки до даної теми

Передусім необхідно з'ясувати зміст терміну «Середні віки», а також ознайомитися з періодизацією феодального суспільства в Європі: 1) раннє Середньовіччя (V–X ст.), 2) класичний феодалізм (XI–XV ст.), 3) пізнє Середньовіччя (XVI–XVIII ст.). Важливим для розуміння теми є визначення шляхів виникнення ранньофеодальних держав, серед яких слід виокремити такі: а) на підставі застарілих суспільних відносин рабовласницької держави (наприклад, Візантія); б) на підставі родоплемінних відносин у різних племен (наприклад, слов'ян, франків, англосаксів, арабів тощо).

Опанування змісту теми передбачає з'ясування походження поняття «Візантія». Здобувачі вищої освіти мають визначити особливості формування феодальних відносин і нової державності на підставі взаємодії різноманітних чинників, а саме: розвинутої державності і правової культури античності; спадщини давньосхідних цивілізацій, південнослов'янських і причорноморських племен, які переживали період розпаду общинних відносин. Необхідним є розгляд двох основних етапів суспільно-політичного і правового розвитку Візантії (Ромейської імперії): 1. VII–XII ст. Зміцнення центральної влади під час правління імператорів Ісаврійської династії (717–802 рр.) та Македонської (867–1056). Формування адміністративно-бюрократичного апарату. Особливе місце греко-православної церкви в політичній системі. 2. XIII – середина XV ст. Протистояння з римською церквою. Захоплення Константинополя хрестоносцями (1204 р.). Відновлення імперії (1261 р.). Палеологівське Відродження (1261–1453 рр.). Завоювання турків-османів. Падіння Константинополя (1453 р.).

Вивчаючи правові джерела, необхідно звернути увагу на наступні: кодекс Юстиніана (528–529 рр.), еклога (726 р.), землеробський, військовий, морський закони. Прохірон (872 р.). «Василики» (Базилики) (890 р.). Важливим є визначити вплив Візантії на державно-правовий розвиток південних (болгари, серби) і східних (росіяни, українці, білоруси) слов'ян.

Необхідно з'ясувати причини виникнення та розвитку держави і права у франків, визначити особливості держави при Меровінгах та Каролінгах, проаналізувати реформи Карла Мартелла, акцентувати увагу на імперії Карла Великого.

Пізнаючи державу і право Англії, необхідно зосередити увагу на процесах утворення британських і англосаксонських держав, розглянути нормандське завоювання та зміни у державному ладі в XI–XII ст. Для майбутніх правників важливим є з'ясувати питання виникнення суду присяжних, парламенту і формування місцевого самоврядування. Необхідно ознайомитися з видатною пам'яткою «Magna carta».

Роль і значення теми для майбутньої професійної діяльності

Значимість цієї теми визначається тим, що вона дає усвідомлення закономірностей генези та еволюції держави і права в конкретних умовах Середньовіччя, що дозволяє слухачу розширити свій світогляд, розвивати логічне та асоціативне мислення. Засвоєння матеріалу теми дає можливість побачити процеси державотворення в Київській Русі – колиці української держави, як закономірну частину загальноєвропейського процесу державотворення.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Підготувати на вибір реферат, презентацію, есе чи наукові тези доповіді за однією з рекомендованих тем. Тема для написання есе та наукових тез доповідей додатково узгоджується з викладачем.

Рекомендовані теми:

1. «Велика Хартія вольностей» 1215 року, її державно-правове значення.
2. «Кримінально-судове уложення імператора Карла» 1532 року («Кароліна»): зміст і значення.
3. «Криваве законодавство» Тюдорів і його вплив на систему права.
4. «Саксонське Зерцало» та зводи міського європейського права.
5. «Салічна правда» як основне джерело ранньофеодального права.
6. «Священна Римська імперія германської нації»: особливості утворення і функціонування.
7. Велике переселення народів та утворення варварських королівств.
8. Завоювання турків-османів. Падіння Константинополя (1453 р.).
9. Землеробський, військовий, морський закони. Прохірон (872 р.).

10. Основні риси феодалізму. Феодальна держава Європи.
11. Особливе місце греко-православної церкви в політичній системі.
12. Особливості державно-правового розвитку феодальних країн Центрально-Східної Європи.
13. Особливості німецького абсолютизму.
14. Походження поняття «Візантія».
15. Правління Єлизавети Тюдор – втілення англійського абсолютизму.
16. Правління Людовика XIV – втілення французького абсолютизму.
17. Право середньовічної Англії.
18. Право та його джерела у середньовічній Франції.
19. Реформи Рішельє і зміцнення королівської влади
20. Роль англіканської церкви в утвердженні англійського абсолютизму.
21. Судівництво та судочинство у середньовічній Європі.
22. Шляхи виникнення ранньофеодальних держав.

2. Заповніть таблицю.

	Салічна правда
Цивільно-правові норми	
Кримінально-процесуальні норми	

3. Складіть схему за однією з обраних тем:

1. Види покарань за «Салічною правдою».
2. Джерела права у середньовічній Франції.
3. Джерела права у середньовічній Англії.
4. Шляхи виникнення ранньофеодальних держав.
5. Періодизація феодального суспільства в Європі.

4. Здійсніть підбір джерел наукової та навчальної літератури з даної теми, які вийшли протягом останніх 5-ти років (не менше 5-ти джерел).

5. Здійсніть підбір відеоматеріалів з даної теми (тривалість одного відеосюжету не має перевищувати 10 хв. та мати формат MP4).

6. Підготуйте тестові завдання з даної теми (не менше 10 запитань).

7. Вирішити тестові завдання:

1. Розвиток якої суспільно-економічної формації співпадає з періодом Середньовіччя?

- а) феодалізм;
- б) капіталізм;
- в) комунізм;
- г) рабовласництво.

2. В якій з названих держав феодалізм утвердився в результаті занепаду . рабовласницьких відносин?

- а) Англія;
- б) Візантія;
- в) Франція;
- г) Німеччина.

3. Найвищим чиновником Франкської держави епохи Меровінгів, який управляв королівським палацом і очолював адміністрацію, був...

- а) майордом;
- б) пфальцграф;
- в) референдарій;
- г) маршал.

4. Хто з названих франкських королів вперше став імператором?

- а) Хлодвіг;
- б) Карл Мартелл;
- в) Пипін Короткий;
- г) Карл Великий.

5. Вкажіть станово-представницький орган середньовічної Франції.

- а) Генеральні штати;
- б) Державна рада;
- в) парламент;
- г) уітанагемот.

6. Візантія утворилася внаслідок поділу:

- а) Франкського королівства;
- б) Священної Римської імперії німецької нації;
- в) Римської імперії;
- г) імперії Карла Великого.

7. Яка з названих збірок законів не була візантійською:

- а) Еклога;

- б) Кароліна;
- в) Прохірон;
- г) Василіки.

8. Якому поняттю відповідає наступна дефініція «перша «неписана» конституція Англії»?

- а) Салічна правда;
- б) Саксонське Зерцало;
- в) Кодекс Юстиніана;
- г) Magna carta.

9. Якому поняттю відповідає наступна дефініція «німецький середньовічний збірник правових норм, укладений близько 1230 р.»?

- а) Салічна правда;
- б) Саксонське Зерцало;
- в) Кодекс Юстиніана;
- г) Magna carta.

10. Якому поняттю відповідає наступна дефініція «збірник записів звичаєвого права германського племені салічних (приморських) франків, одна з найбільш ранніх і обтяжних варварських правд»?

- а) Салічна правда;
- б) Саксонське Зерцало;
- в) Кодекс Юстиніана;
- г) Magna carta.

ГЛОСАРІЙ

Бенефіцій – у ранньофеодальній Західній Європі (VIII—XII століть) *форма* умовного земельного користування. Надавалась королем (великим землевласником) з умовою виконання одержувачем певних обов'язків, найчастіше військової служби.

Васалітет – система відносин особистої залежності одних представників феодальної верстви (васалів) від інших (сеньйорів) у середні віки.

Magna carta (Велика хартія вольностей) – перша «неписана» конституція Англії; традиційно вважається першим юридичним документом, у якому закладено основи концепції людських прав, створено передумови для подальшого утвердження верховенства права.

Кодекс Юстиніана – частина законодавчої компіляції Юстиніана, яка містить в собі імператорські конституції, що увійшли до кодексів Грегоріана, Гермогеніана і Феодосія, зберегли силу до Юстиніана, доповнені і видозмінені згідно з потребами часу.

Кутюми – норми звичаєвого права провінцій, округів і міст феодальної Франції.

Магдебурзьке право – одна з найпоширеніших правових систем міського самоврядування в Центральній Європі у часи Середньовіччя.

Монархія – форма державного правління, за якої верховна державна влада повністю або частково належить монарху та передається у спадок відповідно до визначеної системи престолонаслідування.

Ордонанс – акт короля у Франції, що має силу закону.

Саксонське Зерцало – німецький середньовічний збірник правових норм, укладений близько 1230 р.

Салічна правда – збірник записів звичаєвого права германського племені салічних (приморських) франків, одна з найбільш ранніх і обтяжних варварських правд.

Середньовіччя – період європейської історії від V століття (падіння Римської імперії і Велике переселення народів) до епохи Відродження та Реформації, кінець XV століття — початок XVI століття.

Феод – спадкове земельне володіння в епоху феодалізму, за яке потрібно було нести службу (переважно військову), та інші повинності.

ТЕМА 6. ДЕРЖАВА І ПРАВО СЕРЕДНЬОВІЧНОГО СХОДУ

Методичні поради щодо підготовки до даної теми

Вивчаючи цю тему слід приділяти увагу з'ясуванню особливостей розвитку країн середньовічного Сходу та особливостям правового регулювання суспільних відносин Середньовічного Сходу. Слід розуміти, що однозначного підходу до того, які критерії лежать у основі середньовічного періоду в історії Сходу наразі немає. Зазвичай зазначається, що хронологічно Середні віки на Сході тривали від III – V ст., коли на Афро-Азійських теренах відбулися важливі соціокультурні зміни і до середини XIX ст., коли регіон зазнав впливу колоніалізму і розпочалися структурні перетворення в його межах.

До найхарактерніших рис, властивих східному суспільству слід віднести наступні: абсолютний пріоритет колективних, общинних, державних інтересів над індивідуальними; значне одержавлення економічного життя та відсутність або нерозвиненість інституту приватної власності; деспотичний (в окремих випадках - теократичний) тип влади (соціально-політичний монізм); егалітарна і регламентаційна соціальна етика; етико-нормативна і суспільно-легіслативна (суспільно-законодавча) функція релігії (притаманна усім східним конфесіям – іудаїзму, ісламу, буддизму, конфуціанству, російському православ'ю тощо).

Необхідно проаналізувати суспільний та державний лад Арабського халіфату, еволюцію суспільного та державного ладу Китаю у Середні віки,

японської держави а також формування та розвиток мусульманського права у Середні віки.

Вивчаючи правові пам'ятки Арабського халіфату, Китаю у Середні віки, японської держави у Середні віки доцільно групувати їх норми за галузями сучасного права (конституційне, кримінальне, цивільне, сімейне тощо).

Роль і значення теми для майбутньої професійної діяльності

Оволодіння фактичним матеріалом щодо виникнення та розвитку держави і права на Сході в період Середньовіччя дозволяє слухачам розширити свій світогляд, розвивати логічне та асоціативне мислення, усвідомити закономірності генези та еволюції історичних форм державності, правових звичаїв та норм, їх особливостей в конкретних умовах Середньовічного Сходу.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Підготувати на вибір реферат, презентацію, есе чи наукові тези доповіді за однією з рекомендованих тем. Тема для написання есе та наукових тез доповідей додатково узгоджується з викладачем.

Рекомендовані теми:

1. Державний лад Китаю у Середні віки.
2. Дхармашастри, нібандхи, правовий звичай середньовічної Індії.
3. Звід законів «Тайка» як джерело права середньовічної Японії..
4. Концепція влади у країнах мусульманського Сходу.
5. Мусульманізація державного управління Індії в середньовіччі.
6. Мусульманське право Середньовічного Сходу.
7. Османська імперія (Оттоманська Порта): генеза державно-правових інститутів.
8. Особливості соціального ладу Японії.
9. Середньовічні держави Сходу у записках європейських мандрівників.
10. Середньовіччя та проблеми феодалізму на Сході..

2. Заповніть таблицю (критерії порівняння визначте самостійно).

Державний лад

	Арабський халіфат	Китай у Середні віки	Японська держава у Середні віки

3. Складіть схему за однією з обраних тем:

1. Ограни влади Середньовічного Сходу.
2. Державний лад Китаю у Середні віки.
3. Державний лад Індії у Середні віки.
4. Державний лад японської держави у Середні віки.
5. Особливості Середньовічного Сходу.

4. Здійсніть підбір джерел наукової та навчальної літератури з даної теми, які вийшли протягом останніх 5-ти років (не менше 5-ти джерел).

5. Здійсніть підбір відеоматеріалів з даної теми (тривалість одного відеосюжету не має перевищувати 10 хв. та мати формат MP4).

6. Підготуйте тестові завдання з даної теми (не менше 10 запитань).

7. Вирішити тестові завдання:

1. У деяких мусульманських державах титул правителя, який поєднує духовну та світську владу мав назву...

- а) халіф;
- б) фараон;
- в) імператор;
- г) джихад.

2. Вкажіть назву подушного податку, що сплачувало не мусульманське населення в державах мусульманського Сходу?

- а) джизья;
- б) мульк;
- в) емір;
- г) вакф.

3. Арабський халіфат представляв собою ...

- а) теократичну централізовану державу;
- б) демократичну централізовану державу;
- в) демократичну децентралізовану державу;
- г) світську тиранію.

4. Як називався вищий посадовець халіфату, який безпосередньо здійснював управління відомствами?

- а) візир;
- б) халіф;
- в) емір;
- г) диван.

5. Якому поняттю відповідає наступна дефініція «комплекс обов'язкових для мусульманина норм та приписів, які визначають переконання, цінності особи, а також регулюють поведінку члена мусульманської общини»?

- а) шаріат;
- б) халіфат;
- в) правова система;
- г) мазхаб.

6. Головна священна книга мусульман має назву...

- а) Коран;
- б) Суна;
- в) Іджма;
- г) Кияс.

7. Назвіть японський середньовічний звід права, який систематизував всі законодавчі акти від 646 до 700 рр.

- а) тайхорьо;
- б) бакуфу;
- в) сьогунат;
- г) даймію.

8. Особлива форма військово-феодальної диктатури в середньовічній Японії має назву...

- а) тайхорьо;
- б) бакуфу;
- в) сьогунат;
- г) даймію.

9. Якому поняттю відповідає наступна дефініція «релігійна та юридична школа (напрямок) ісламського права»?

- а) шаріат;
- б) халіфат;
- в) правова система;
- г) мазхаб.

10. Якому поняттю відповідає наступна дефініція «китайська етично-філософська школа, основа китайського способу життя, принцип організації суспільства»?

- а) конфуціанство;
- б) легізм;
- в) даосизм;
- г) іслам.

ГЛОСАРІЙ

Іслам – одна з найпоширеніших світових релігій, що сформувалася у 7-му столітті в Аравії. Засновником вважається пророк Магомет.

Конфуціанство – китайська етично-філософська школа, основа китайського способу життя, принцип організації суспільства, засновником якої був китайський філософ Кунфу-цзи, відомий на Заході як Конфуцій.

Коран – головна священна книга мусульман, запис проповідей, що виголошені пророком Мухаммедом у формі пророчих одкровенень, головним чином в Мекці та Медині між 610 і 632 рр.

Мазхаб – релігійна та юридична школа (напрямок) ісламського права.

Самурай – представник військового стану в Японії X-XIX століття. Впродовж середньовіччя самураї витіснили японську аристократію з місця провідної політичної сили країни і створили власну систему керування суспільством – сьогунат.

Сеппуку (харакірі) – японське ритуальне самогубство шляхом розрізання живота мечем.

Сьогун – найвища військова посада у домодерній Японії. Голова самурайського уряду.

Халіфат – феодальна теократична арабо-мусульманська держава, що виникла внаслідок арабських завоювань VII-IX століть і очолювалася халіфами. Також халіфат як термін означає ісламську теократичну державу, яка має об'єднувати усіх мусульман.

Харадж – у Османській імперії - подушний податок з немусульман.

Шаріат – комплекс обов'язкових для мусульманина норм та приписів, які визначають переконання, цінності особи, а також регулюють поведінку члена мусульманської общини.

ТЕМА 7. ДЕРЖАВА І ПРАВО ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У НОВИЙ ТА НОВІТНІЙ ЧАС

Методичні поради щодо підготовки до даної теми

Слід враховувати, що на відміну від континентальної Європи, розвиток права і правових інститутів в Англії мало ряд особливостей. Необхідно з'ясувати історичні причини формування англо-американської правової системи, визначити загальну характеристику та особливості.

Розвиток англійського законодавства в період «Англійської революції» розглядається у вигляді традиційного протистояння короля і парламенту. Так, законодавство часів «Англійської революції» відомо прийняттям у 1628 р. «Петиції про право» в котрих сформульовані вимоги про права короля, обмеження королівських привілеїв, утвердження самостійної політичної ролі англійського парламенту, гарантії прав власності і особистих прав підданих.

Проаналізуйте розвиток даних вимог в актах так званого «Довгого парламенту» (1640-1653 р.р.), а саме у: «Трирічному акті» від 15 лютого 1641 р. (Акту про запобігання незручностей, що відбуваються внаслідок довготривалих проміжків між скликаннями парламентів), «Акті про регулювання діяльності Таємної ради» і «Зоряною палатою» від 5 червня 1641 р і у Великій ремонстрації від 1 грудня 1641 р.. «Велика ремонстрація» 1641 р представляє собою фактичне звернення не до короля, а до англійського народу, стала наступним кроком в розвитку англійського конституціоналізму. В зв'язку з цим зверніть увагу на ст. 197 даного документа. З'ясуйте причини, котрі завадили примиренню короля і парламенту.

У 1649 р. в Англії конституційно закріплена республіканська форма правління. Верховна влада належить «Представникам народу в Парламенті», вищим органом виконавчої влади стала Державна рада, котра відповідала перед Парламентом, однак фактично її очолював О.Кромвель. звернувшись до законодавчих актів того періоду: «Постанови Палати громад про оголошення себе верховною владою» від 4 січня 1649 р до «Ордонанси про заснування суду над королем» від 8 січня 1649 р , до «Акту про скасування королівського звання» від 17 березня 1649р. і до «Акту про скасування палати лордів» від 19 березня 1649 р. та ін. надайте характеристику республіці та обґрунтуйте свою відповідь. Також, розгляньте аграрне законодавство революції, включаючи «Ордонанс про скасування Палати феодалних зборів» від 24 лютого 1646 р підтверджений Палатою громад при О. Кромвелі в 1656 р і парламентом відновленої монархії в 1660 р.

Вивчаючи питання щодо основних конституційних актів Англії: Хабеас корпус акт 1679 р., Білль про права 1689 р, Акт про спадкування престолу 1701 р», пам'ятайте, що названими актами були закладені основи конституційної монархії Великобританії.

«Хабеас корпус акт» (Акт про краще забезпечення свободи підданого та попередження ув'язнення за морями) 1679 р. був створений з метою обмежити можливість позасудової розправи короля над учасниками опозиції.

«Білль про права» 1689 р. акт англійського парламенту про обмеження прав короля. Королівська влада зазнала певних обмежень, але зберегла деякі законодавчі повноваження такі як право вето на закони, що прийняті парламентом. Отже, це свідчить про затвердження дуалістичної монархія як перехідної форми правління від абсолютної до конституційної монархії. Білль про права став основою англійської конституції в силу добровільного договору між монархом і його підданими в особі парламенту. Також, необхідно звернути особливу увагу на введення правила контрасігнатури, при якому відповідальність за всі акти виконавчої влади покладаються на радників і міністрів короля, а також утвердження принципу «Король царює, але не править».

Роль і значення теми для майбутньої професійної діяльності

Оволодіння різнобічним матеріалом щодо причин, особливостей і наслідків Англійської революції дозволяє слухачам не тільки розширити свій світогляд, розвивати логічне та асоціативне мислення, а і усвідомити закономірності генези нових історичних форм суспільного життя та значення при цьому різних факторів, зокрема ідеологічних (пуританізм). Знання конкретного матеріалу з історії державно-правового розвитку Англії у XVIII–XXI ст. дозволяє розширити свій світогляд, розвивати логічне та асоціативне мислення, усвідомити закономірності генези та еволюції нових історичних форм суспільного життя – громадянського суспільства та формування нового типу держави (конституційної монархії), заснованої на засадах парламентаризму.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Підготувати на вибір реферат, презентацію, есе чи наукові тези доповіді за однією з рекомендованих тем. Тема для написання есе та наукових тез доповідей додатково узгоджується з викладачем.

Рекомендовані теми:

1. Англія періоду республіканської форми правління.
2. О.Кромвель: історичний портрет.
3. Конституційна монархія в Англії.
4. Британська колоніальна імперія.
5. Значення «Хабіас корпус акт» для розвитку англійського судочинства.
6. Еволюція прецедентного права.
7. Виборчі реформи у Великій Британії XIX століття.
8. Британська співдружність.
9. Нові процеси консолідації англійського права.
10. Правовий статус монарха у Великій Британії у Новітній час.
11. Судова система сучасної Великої Британії.

2. Робота з текстами документів.

1. Вивчаючи і систематизуючи інформацію щодо основних конституційних актів Англії, опишіть сформований на основі прийнятих актів англійський варіант поділу влади. Проаналізуйте, як він співвідноситься з вченням англійського філософа і політичного мислителя Джона Локка.

2. Вивчаючи виборчі реформи Англії XIX століття проаналізуйте правові акти «Про народне представництво» 1832, 1867 і 1884 років з урахуванням збереженого інституту «подвійного вотуму», котрий був скасований тільки в 1948 р.

3. Знайдіть статті в «Англосаксонських Пrawdах», що закріплюють принцип об'єктивного зобов'язання.

4. Ґрунтуючись на знаннях «Великої хартії вольностей» вкажіть випадки, при яких монарх мав право отримувати грошову допомогу з лицарів.

3. Складіть схему за однією з обраних тем:

1. Центральні органи влади і управління Англії.
2. Місцеві органи влади і управління в Англії.
3. Державний лад Великої Британії у Новітній час.
4. Судова система Великої Британії у Новітній час.

4. Здійсніть підбір джерел наукової та навчальної літератури з даної теми, які вийшли протягом останніх 5-ти років (не менше 5-ти джерел).

5. Здійсніть підбір відеоматеріалів з даної теми (тривалість одного відеосюжету не має перевищувати 10 хв. та мати формат MP4).

6. Підготуйте тестові завдання з даної теми (не менше 10 запитань).

7. Вирішити тестові завдання:

1. Політична партія у Великій Британії, що виражала інтереси старої аристократії і вищого духовенства, називалась:

- а) метрополія;
- б) віґи;
- в) торі;
- г) парламент.

2. Партія в Англії, що виникла на початку 1680-х рр. як угруповання нових дворян, представників великої буржуазії, називалась:

- а) метрополія;
- б) віґи;
- в) торі;
- г) парламент.

3. Монархія, при якій влада монарха зберігає лише представницькі функції глави держави, називається:

- а) обмежена монархія;
- б) абсолютна монархія;
- в) теократична монархія;
- г) східна деспотія.

4. Система політичної організації держави, за якої чітко розмежовані функції законодавчої та виконавчої влад за привілейованого становища парламенту, називається:

- а) парламентаризм;

- б) чартизм;
- в) метрополія;
- г) партійна система.

5. Політичний та соціальний рух в Англії з кінця 1830-х до кінця 1840-х років, який отримав ім'я від поданої в 1839 році парламенту петиції, називається:

- а) соціалізм;
- б) парламентаризм;
- в) лібералізм;
- г) чартизм.

6. Один з найзначніших документів першого етапу Англійської революції, прийнятий Довгим парламентом 22 листопада 1641 р., називався:

- а) Золота булла;
- б) Декларація прав людини та громадянина;
- в) Велика Хартія вільностей;
- г) Велика Ремонстрація.

7. Релігійна течія в Англії, спрямована проти англіканської церкви, яка в XVII ст. набула політичного характеру, називається:

- а) пуританізм;
- б) ісламізм;
- в) лютеранство;
- г) іудаїзм.

8. Частина держави, яка була центром колонізації, називається:

- а) метрополія;
- б) імперія;
- в) агломерація;
- г) імперіалістична держава.

9. Поселення громадян поза межами своєї країни; територія чи країна, що позбавлена незалежності та знаходиться під владою іншої держави, мають загальну назву:

- а) квазі-держави;
- б) агломерація;
- в) колонія;
- г) резервація.

10. З яких палат складається англійський парламент:

- а) палата общин і палата лордів;
- б) палата представників і сенат;
- в) рейхстаг і рейхсрат;

г) бундестаг і бундесрат.

ГЛОСАРІЙ

Абсентеїзм (від лат. *absentis* – відсутній) – прояв байдужого ставлення населення до політичного життя, ухилення від участі в ньому, в тому числі від участі в голосуванні на виборах.

Абсолютна монархія (лат. *абсолют* – необмежений, безумовний) – різновид монархічної форми правління, що характеризується юридичним та фактичним зосередженням всієї повноти державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), а також духовної (релігійної) влади в руках монарха. Абсолютна монархія відрізняється від обмеженої монархії, в якій влада монарха обмежена або юридично, або конституцією.

Англiканство (англiканська церква) – державна церква в Англії, одна з протестантських церков, більш близька до католицької церкви по культурі і організаційних принципах. Виникла в період Реформації XVI ст.

Англiканська церква – державна церква Великобританії, що утворилася в ході Реформації з ініціативи правлячих кіл Англії і займає проміжне положення між католицизмом і протестантизмом. У 1534 році англійський парламент проголосив незалежність церкви від Папи Римського і оголосив главою церква англійського короля.

Асизи (лат. *ассайсе* – засідання): 1) у середньовічній Англії – особлива форма судового позову та постанов королівської влади. 2) В Англії також виїзний суд із участю присяжного. 3) У середньовічній Західній Європі зібрання феодалів.

Аторней (англ. *attorney*) – довірений представник, захисник інтересів довірителя (в Англії)

Білл (англ. *Bill*) – У Великобританії, США, Канаді та інших англомовних державах – законопроект, внесений до розгляду законодавчих органів, а також назва деяких конституційних актів (наприклад, Білл про права).

Британська співдружність націй – створена в 1931 р Об'єднання домініонів Британської імперії; в 1947 р перетворено в Співдружність.

Велика ремонстрація (*The Grand Remonstrance*) – акт прийнятий Довгим парламентом 22 листопада 1641 р. один з найбільш значних документів першого етапу Англійської революції XVII століття.

Віги (англ. *whig*) – політична партія в Англії (XVII– XIX ст.), попередниця англійської ліберальної партії. До основного складу вігів входили купці, банкіри, промисловці, багаті землевласники.

«Висока комісія» – у середньовічній Англії надзвичайний суд, що відав питанням церковної політики і розглядав справу про релігійні злочини.

Джентрі – у Англії «нове дворянство», соціальний стан англійського суспільства, не титулована середня й дрібна шляхта.

Довгий парламент – в Англії скликаний в 1640 р революційний парламент, який проіснував аж до 1653 р

Домініон – фактично незалежна держава в складі Британської імперії (нині – у складі Співдружності), що визнає главою держави британського монарха, представленого в домініоні генерал-губернатором.

Едикт – вид особливо важливого королівського (імператорського) закону.

Загальне право (англ. common law) – англійська правова система, вільна від впливу римського права і основана за своїм походженням і джерелами на прецедентному праві, створюване судами в процесі здійснення своєї діяльності. Це означає, що рішення, винесене по якійсь одній справі, обов'язкове для всіх судів рівної та нижчої інстанції при розгляді аналогічних справ.

Закони Етельберта – один із ранніх рукописних законів у Великій Британії.

Закони короля Альфреда Великого (Правди Альфреда) – англосаксонська збірка документів IX століття, що покликана врегулювати феодалні відносини, правове становище церкви у суспільстві, а також ввела штрафні санкції за порушення законів.

Йомени – у феодалній Англії вільні дрібні землевласники, які, у відмінності від джентрі, самостійно займалися обробкою землі.

Індепенденти (англ. independent – незалежний, самостійний) – радикальна релігійно-політичне об'єднання пуритан в період англійської революції XVII ст. (Лідер О. Кромвель). Висловлювали інтереси радикальної середньої буржуазії, джентрі. Вимагали суворого дотримання свободи совісті та слова, повної незалежності від держави місцевих церковних громад, виступали проти абсолютної монархії і англіканської церкви.

Індульгенція (від лат. милості) – в католицькій церкві повне або часткове прощення слів. В епоху Відродження отримала хибне розуміння індульгенції як відпущення гріхів за гроші незалежно від тайни сповідання.

Інквізиційний процес (судово-слідчий процес) – форма судочинства переважно у кримінальній справі при якій розслідування злочинів здійснюється безпосередньо судом, тобто функції суду, звинувачення і захисту зосереджені в руках одного і того ж органу. Захист відсутній, підсудні самі повинні були довести свою невинність. Перехід від змагального процесу до інквізиційного відбувається у Західній Європі в XII–XIII ст.

Інквізиція (лат. inuestitio – розшук) – У католицькій церкві XIII–XIX ст. судово-поліцейська установа для боротьби з ересями. судочинство велось тайно, з застосуванням тортур. Єретики зазвичай несли покарання у вигляді спалювання на кострі.

Кальвінізм (від соб. Імені Жана Кальвіна 1509–1564) – протестантське віровчення, що виникло в Швейцарії в XVI ст. в ході Реформації і найбільш відповідало інтересам буржуазії того часу. Зі Швейцарії проникло до Франції

(гугеноти), Нідерланди, Шотландію та Англію (пуритани). Під прапором кальвінізму проходила англійська буржуазна революція XVII ст.

Канцлер – а) у середні віки – начальник королівської канцелярії та архів. б) голова палати лордів або міністр фінансів у Англії.

Каперство – здійснюється на основі офіційного дозволу на розслідування та залучення приватними морськими судами комерційних протиповітряних судів або судів нейтральних держав, що займаються перевезенням вантажів на користь ворожої держави.

Кнут – в Англії партійний організатор в Палаті громад, що контролює дотримання д Лендлорд (від англ. Landlord) – помічник, великий феодалський землевласник у середньовічній Англії, лорд. Із розвитком капіталістичного аграрного ладу – це найбільший земельний власник у Великій Британії, отримувач земельної ренти, який здає земельні ділянки в оренду фермерам для прибутку.

Констебль – вищий придворний чин у феодалській Англії, первісно – «великий конюший».

Копігольд – у середньовічній Англії форма залежного землеволодіння, при якій безземельні селяни були вимушені орендувати наділи у дворян, зафіксовані в копіях судових рішень манора.

Майорат – форма наслідування майна (перш за все земельної власності), при якому вона повністю переходить до старшого чоловіка із спадкоємців.

Мисдиминор – у кримінальному праві Англії та США категорія найменших небезпечних злочинів, що межують з адміністративними правопорушеннями. Більш небезпечні злочини носять назву фелонія.

Октройована конституція (від фр. octroyer – жалувати, дарувати) – Конституція, дарована владою монарха, а не встановлена парламентом або установчими зборами.

Ордонанси (фр. ordonnances) – у ряді держав Західної Європи в XII–XIX ст. королівські укази.

Парламентарна монархія Один з двох видів конституційної монархії (поряд з дуалістичною). Характеризуються тим, що монарх чисто номінально виконує свої функції. Уряд формально і фактично відповідальний перед парламентом, якому відповідно до конституції належить формальне верховенство серед інших органів держави.

Подвійний вотум – недемократичний принцип виборчого права в Англії, за яким землевласнику надавалося право голосувати не лише за місцем проживання, а й за місцем знаходження нерухомої власності; подвійне голосування. Скасовано у 1948 р.

Право справедливості (англ. Law equity) – Правова система, діюча в Англії з XIV ст. паралельно з системою загального права. Громадяни часто не мали можливості звернутися із позовом до королівських судів. У випадках коли особа незадоволена прийнятим рішенням вона могла звернутися до короля з проханням про «милосердя та справедливості». Такі прохання

розглядали в суді лорда-канцлера тому, що цей суд не був пов'язаний з нормами загального права, вважалось, що він керується принципами справедливості (звідси назва «суд справедливості»).

Пресвітеріани – 1) послідовники протестантського віровчення, що виникло в Англії в XVI ст. заперечують єпископську владу і визнають виключно пресвітера (священника); дотримуються ідеї самоврядування церковної громади; 2) у період англійської буржуазної революції XVII ст. – найбільш помірне релігійно-політичне об'єднання пуритан, яке висловлювало інтереси великої буржуазії.

Протекторат (лат. protector – покровитель) – форма правління в Англії у 1653–1659 рр., коли на чолі республіки стояв довічний лорд-протектор.

Протестантизм (від лат. – незгодний) – одна з трьох найбільших напрямів християнства (поряд з католицизмом та православ'ям). Попередніми формами протестантизму були лютеранство, кальвінізм, англіканство.

Протестантизм (від середньовічних лат. protestans – незгідний) – загальна назва християнських віровчень, що виникли в XVI столітті в результаті Реформації.

Пуритани (від лат. – чистота) – у XVI– XVII ст. назва протестантів, незадоволених реформами, проведеними в Англії в формі англіканства. Послідовники кальвінізму, що вимагали очистити англіканську церкву від старих католицьких обрядів.

Пуритани (від лат. purus – чистий) – релігійно-політичний напрямок в Англії (з XVI ст.), спрямований проти абсолютизму і англіканській церкві. Створювали свої церковні громади з виборними пресвітерами, виступали проти розкоші, проповідували мирської аскетизм, не визнавали постів, святих, вимагали відділення церкви від держави.

Реальна власність – в середньовічній Англії право власності на родову нерухомість, незалежність від короля або інших лордів, а також на феодалні титули.

Рецепція (лат. receptio – прийняття, прийом) – у широкому розумінні усвідомлене запозичення і освоєння багатства чужої культури з метою збагачення власної. Під рецепцією у вузькому значенні розуміється використання системи римського права в деяких державах Західної Європи.

«Славна революція» – державний переворот в Англії 1688 р., котра завершила спроби реставрації абсолютизму. Торі і віги, об'єднавшись в парламенті, підписали акт про зречення короля Якова II Стюарта і запросили на престол Англії Вільгельма Оранського – зятя Якова II. Ці події привели до встановлення конституційної монархії.

Суд загальних позовів – в середньовічній Англії вищий королівський суд, головним чином у цивільних справах.

Суд королівської лави – в Англії вищий королівський суд у кримінальних справах, а також апеляційний суд у всіх справах.

Сюзерен (фр. suzerain) – у Західній Європі в середні віки великий феодал, сеньйор (барон, граф, герцог, князь) якому підпорядковуються

залежні від нього васали (дрібніші феодалі). Верховним сюзереном зазвичай вважався король.

Сюзеренітет – система особистих відносин та відносин влади, що була характерна для епохи феодалізму, котра виражалась у вигляді договорів між сюзеренами (сеньйорами) та васалами.

Торі (англ. tory) – партія в Англії (XVII–XIX ст.), що представляла інтереси землевласників; на її основі створена сучасна партія консерваторів.

Траст – в середньовічній Англії інститут довірчої власності, відповідно одна особа передає іншій особі своє майно з тим, щоб вона використовувала отримане майно в інтересах третьої особи – вигодонабувача.

Тред-юніони (англ. trade – ремесло, професія + union – об'єднання, союз) – професійні спілки в Англії; об'єднують робітників не за виробничою ознакою, а за професіями.

Фолькленд – в середньовічній Англії земельне володіння вільного общинника.

Фрігольд – землеволодіння в середньовічній Англії, спадкове або довічне; могло бути лицарським, селянським, міським, церковним. Селяни-фрігольдери володіли особистою свободою, мали фіксовану ренту, право заповіту, відчуження землі, захисту в королівських судах.

Фунт стерлінгів – англійська грошова одиниця дорівнює 20 шилінгам (240 пенсам – 1 фунт срібла).

Хартія (грец. chartes – папір, грамота) – документ публічно-правового і політичного характеру в середні віки та новий час.

«Habeas Corpus Act» – законодавчий акт, що був прийнятий парламентом Англії 27 травня 1679 року, є складовою частиною Конституції Великої Британії. Визначає правила арешту та притягнення до суду обвинуваченого в злочині, надає суду право контролювати законність затримання та арешту громадян, а громадянам – вимагати початку такої процедури (відомої під латинською назвою Habeas Corpus).

Ценз (лат. census – оцінка, оцінене майно) – у період феодалізму в Західній і Центральній Європі – регулярний фіксований оброк (продуктами або грошима), який платили феодально-залежні селяни сеньйору; чинш.

Шериф – в середньовічній Англії – представник короля в графстві, який володів вищою фінансовою, судовою, військовою і політичною владою в графстві.

Щитові гроші – військовий податок в середньовічній Англії XII–XIV ст., стягувався з власників феодів замість особистої військової служби.

ТЕМА 8. ДЕРЖАВА І ПРАВО ФРАНЦІЇ У НОВИЙ ТА НОВІТНІЙ ЧАС

Методичні поради щодо підготовки до даної теми

Перш за все, слід визначити цілі і завдання революції, а потім з'ясувати, що вона носила буржуазний характер. Даючи характеристику основним течіям: фельянам, жирондистам і якобінцям необхідно визначити соціальну базу цих угруповань, їх бачення перспектив розвитку революції і майбутнього державного устрою Франції.

Також важливо дати характеристику наступних етапів: Конституційний, жирондистська республіка, якобінська диктатура, термідоріанська республіка, Імперія Наполеона Бонапарта. У кожному з етапів необхідно вказати систему органів влади і управління, основні документи, прийняті владою і дати їм характеристику. Слід приділити увагу реставрації Бурбонів і встановленні легітимної монархії, Революції 1848 р. і проголошення Другої республіки, встановлення другої імперії і відновлення республіки. Особливу увагу необхідно приділити Паризькій Комуні і з'ясувати відмінність цієї форми правління від всіх раніше існуючих.

Щоб розкрити питання про долю Третьої республіки у Франції в Новітній час, необхідно згадати період нової історії, так як Третя республіка утворилася саме в цей період, в ньому ж були прийняті основні конституційні акти. Покажіть відміну республіки в період нової та новітньої історії. Аналізуючи процес утворення Четвертої республіки і її Конституцію 1946 р. важливо підкреслити наявність світових тенденцій: збільшення ролі виконавчої влади і демократизацію виборчої системи. Розглядаючи розвиток П'ятої республіки, слід проаналізувати Конституцію 1958 р. Характеризуючи законодавчу, виконавчу і судову владу, зверніть увагу на відміну їх від системи Четвертої республіки.

Роль і значення теми для майбутньої професійної діяльності

Знання конкретного матеріалу з історії Французької революції XVIII ст. та державно-правового розвитку Франції у XIX – початку XX ст. дозволяють розширити свій світогляд, розвинути логічне та асоціативне мислення, усвідомити закономірності генези та еволюції нових історичних форм суспільного життя та значення при цьому ідеологічних, соціально-економічних та політичних факторів.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Підготувати на вибір реферат, презентацію, есе чи наукові тези доповіді за однією з рекомендованих тем. Тема для написання есе та наукових тез доповідей додатково узгоджується з викладачем.

Рекомендовані теми:

1. Генерал Шарль де Голль як глава національно-визвольних сил Франції і як президент республіки.
2. П'ята республіка у Франції в 80-90 рр. ХХ ст.
3. Державний лад Паризької Комуни та принципи її організації.
4. Реставрація легітимної монархії у Франції (Хартія 1814 р. і Конституційна хартія 1830 р.).
5. Державний переворот Луї Бонапарта (1851 р.) і Конституція 1852 р.
6. Конституція Франції 1799 р.
7. Державний лад першої імперії у Франції (1804 – 1814 рр.).
8. Французький цивільний кодекс 1804 р.
9. Кримінальний кодекс Франції 1810 р.
10. Політичний портрет Жака Ширака.

2. Заповніть таблицю.

Вказати основні конституційні акти Французької революції та буржуазної держави в ХІХ ст.

Назва документу	Зміст документу

3. Складіть схему за однією з обраних тем:

1. Вищі органи влади і управління Франції за Конституцією 1875р.
2. Вищі державні органи влади та управління Третьої Французької Республіки (1871 – 1940 рр.).
3. Джерела права буржуазної Франції.

4. Здійсніть підбір джерел наукової та навчальної літератури з даної теми, які вийшли протягом останніх 5-ти років (не менше 5-ти джерел).

5. Здійсніть підбір відеоматеріалів з даної теми (тривалість одного відеосюжету не має перевищувати 10 хв. та мати формат MP4).

6. Підготуйте тестові завдання з даної теми (не менше 10 запитань).

7. Вирішити тестові завдання:

1. Об'єднання антифашистських сил, що перемогло під час виборів 1936 році у Франції - це:

- а) «Альянс Франсез»;
- б) Комінтерн;
- в) «Рот фронт»;

г) народний фронт.

2. Фельяни у Франції відображали інтереси:

- а) пролетарських верств міста і села;
- б) провінційної буржуазії;
- в) великої буржуазії і ліберального дворянства;
- г) селянства.

3. У 1799 р Наполеон Бонапарт прийшов до влади:

- а) в результаті верхівкового перевороту;
- б) за підтримки парламенту;
- в) спираючись на армію;
- г) будучи обраним народом.

4. Президент Франції був представлений в кожній державі-члені Французького співтовариства верховним:

- а) комісаром;
- б) кардиналом;
- в) командиром;
- г) судом.

5. Орган станового представництва у Франції називався:

- а) Генеральні Штати;
- б) Рада депеш;
- в) парламент;
- г) Королівська курія.

6. Доля режиму Четвертої республіки у Франції і Конституції 1946 р:

- а) Конституція 1946 р. – сьогодні основа французької державності;
- б) Конституція 1946 р. сьогодні доповнена декількома конституційними законами – основа французької державності;
- в) у 1958 р. була прийнята Конституція Франції та встановлено режим П'ятої республіки, який діє і сьогодні;
- г) на сьогоднішній день у Франції відсутня Конституція як єдиний акт писаного законодавства.

7. Ідея суверенітету французької нації була закладена в документі:

- а) «Про знищення феодалських прав і привілеїв»;
- б) «Про поділ церкви і держави»;
- в) «Декларація прав людини і громадянина»;
- г) «Конституція 1791 р.».

8. Законодавчий орган Франції складався з Ради п'ятисот і Ради старійшин за Конституцією:

- а) 1791 р.;
- б) 1795 р.;
- в) 1799 р.;
- г) 1814 р.

9. Кутюми у Франції – це:

- а) кодифіковані закони;
- б) збірники місцевих правових звичаїв;
- в) релігійне джерело права;
- г) форма обмеження права власності.

10. Назва державного ладу у Франції, що встановився після Липневої революції 1830 р.:

- а) Липнева конфедерація;
- б) Липнева імперія;
- в) Липнева республіка;
- г) Липнева монархія.

ГЛОСАРІЙ

Бонапартизм – політичний режим, що установився у Франції після 1799 р. Сильна, одноосібна диктаторська влада (різновид авторитаризму) трималася на персональному авторитеті Наполеона I Бонапарта, силі армії та міцному державному апараті.

Генеральні Штати – вища дорадча представницька рада в Королівстві Франція між 1337 та 1789 рр. Генеральні штати скликалися королем для вирішення важливих державних питань у випадку політичних криз: військових, дипломатичних або фінансових. Скликання Генеральних штатів проходилося, виходячи із загального принципу, за яким піддані корони не тільки платники податків, а й вільні люди, а тому без їхньої згоди неможливо вимагати від них додаткових внесків. На відміну від парламенту Генеральні штати не мали законодавчої влади. Король не повинен був скликати їх регулярно.

Декларація – документ, офіційна заява, де проголошуються основні принципи зовнішньої та внутрішньої політики держави чи програмні положення партій та організацій.

Декрет – нормативно-правовий акт, постанова органу влади або посадової особи.

Директорія – уряд Французької республіки в останній період Французької революції 1789-1799 рр.

Друга республіка (1848–1852 рр.) – проголошення 25 лютого 1848 р. Франція проголошена республікою другий раз за всю історію країни. Ця система влади трималася до 14 січня 1852 р., коли Луї Наполеоном Бонапартом було відновлено монархічну форму правління.

Імперія – це велика монархічна держава, на чолі якої стоїть імператор. Також велика імперіалістична держава, яка має колонії. Історична форма державного утворення, що включає в себе силоміць приєднані (підкорені) інші народи та території.

Комуна – термін, який залежно від контексту може означати: 1. Ідейну громаду людей, які живуть спільно, що мають загальні інтереси, власність, ресурси і, у найбільш радикальних комунах, загальну роботу і дохід; взагалі колектив осіб, що об'єдналися для спільного життя на засадах спільності майна і праці; 2. Адміністративно-територіальну одиницю місцевого управління у Франції.

Конвент – законодавчий орган Франції під час Великої французької революції (1792-1795 рр.).

Легітимна монархія (1814-1830 рр.). Після відмови Наполеона від влади на французький престол був зведений представник «легітимної» (законної) династії Бурбонів – Людовик XVIII (1814-1821 рр.).

Мандат – повноваження, надані виборному органу або посадовій особі за підсумками виборів.

Муніципалітет – термін, який залежно від контексту може означати: 1. Орган місцевого самоврядування; 2. Адміністративну одиницю найнижчого рівня у Франції та багатьох інших країнах.

Народний фронт – коаліція лівих політичних партій і рухів, у тому числі Французької комуністичної партії (ФКП), Французької секції Робітничого Інтернаціоналу (СФІО) та Партії республіканців, радикалів і радикал-соціалістів, що перебувала при владі у Франції з 1936 по 1937 рр.

Національні збори – або законодавчий орган, або нижня палата двопалатного законодавчого органу в деяких країнах. Найбільш відомими Національними зборами, і першим законодавчим органом, відомим під цією назвою, були Національні збори, засновані під час Французької революції в 1789 р.

П'ята республіка – політичний режим, установлений Конституцією 1958 р., що її підготував уряд Шарля де Голля в інтересах великого монополістичного капіталу. Схвалена на референдумі і вступила в дію 5 жовтня 1958 р.

Паризька комуна – муніципальне правління Парижа в 1789-1794 рр. Паризька комуна – революційний уряд Парижа під час подій 1871 р.

Перша республіка – офіційно «Французька республіка», період французької історії з 1792 по 1804 рр. Республіку було проголошено 21 вересня 1792 р. під час Французької революції; у той день формально було зміщено Людовика XVI.

Президентська республіка – форма державного правління, за якої державна влада здійснюється шляхом надання президенту великого кола повноважень, що зокрема передбачає з'єднання в руках президента повноважень глави держави і глави уряду.

Президентсько-парламентська республіка – форма правління, вид змішаної республіки, за якої глава держави (президент) особисто пропонує склад уряду (насамперед кандидатуру прем'єр-міністра), який підлягає обов'язковому затвердженню всім парламентом.

Природні права людини (громадянські, особисті) – це права, які надаються людині з народження, необмежені нічим та ніким. Вони є першочерговими, а всі інші – є похідними від них. Дані права в жодному разі не залежать від держави або ступеня її демократичності. Це права, надані природою і супроводжують особу до самої смерті.

Просвітництво – широка ідейна течія, яка відображала антифеодальний, антиабсолютистський настрій освіченої частини населення у другій половині XVII –XVIII ст.

Режим Віші – офіційна назва Французької держави; колабораціоністський уряд Франції, сформований після поразки у війні з нацистською Німеччиною (1940 р.). Існував з 1940 по 1944 рік.

Роялісти – прихильники монархічної форми правління, монархісти. При цьому, роялісти підтримують конкретного монарха. Найчастіше термін рояліст застосовується до прихильників поточного режиму, або режиму, який недавно був повалений, щоб утворити республіку.

Сенат – одна з законодавчих палат парламенту, судова колегія при вищих судах, або найвищий суд.

Третя республіка – конституційний лад Франції, прийнятий 4 вересня 1870 р.

Трибунал – надзвичайний суд, нерідко (але не обов'язково) військовий, так чи інакше протиставлений регулярним судам загальної юрисдикції.

Установчі збори – виборні тимчасові збори представників народу, покликані виробити або змінити конституцію держави і, таким чином, на правовій основі оформити новий державний і суспільний устрій.

Фельяни – політичне угруповання у Франції під час Великої французької революції, що виступали за конституційну монархію. Представляли інтереси великої буржуазії. До повалення монархії (10 серпня 1792 року) фельяни були фактично правлячою партією. Після повалення монархії вони влились у лави контрреволюції. Відомі фельяни: Лафайєт, Барнав, Дюпор, брати Ламеті.

Четверта республіка – період французької історії з 1946 по 1958 рр. Конституція була прийнята 13 жовтня 1946 р. обраними у тому ж році Установчими зборами, близька до Конституції Третьої республіки, яка характеризувалася наявністю парламентського ладу, слабкою владою президента республіки.

Якобінська диктатура – період найвищого піднесення Великої французької революції, найбільших глибоких перетворень в країні, але водночас і період масових репресій і розправ зі справжніми і вигаданими ворогами республіки.

ТЕМА 9. ДЕРЖАВА І ПРАВО США У НОВИЙ ТА НОВІТНІЙ ЧАС

Методичні поради щодо підготовки до даної теми

При вивченні даної теми необхідно звернути увагу, що великий вплив на процес виникнення і розвиток держави та її правову систему мало загальне англійське право, тому США має аналогічну структуру загального права і відноситься до англо-американської правової сім'ї. Доречним при вивченні даної теми з'ясувати етапи формування правової системи США, поділу джерел права на нормативні і доктринальні, визнання за судовим прецедентом статусу норми права, співвідношення судового прецеденту і законодавчого акту, а також визначити, що являє собою делеговане законодавство і місце правового звичаю в системі джерел американського права

Аналізуючи Декларацію незалежності, виділіть в ній головні смислові частини. Простежте зв'язок «невід'ємних прав» американців з природно-правовою теорією, як обґрунтовували і відстоювали проголошений в ній принцип рівності, чи поширювався даний принцип на рабів, індіанців. і т.д. Стосовно до другої і третьої частин Декларації визначить, як розкривається в ній принцип народного суверенітету.

Декларація свідчить, що колонії мали свої конституції в формі хартій, дарованих королем; виборні легіслатури могли приймати закони, що діють на території колонії, якщо вони затверджувалися губернатором. З'ясуйте коло обов'язків і повноважень останнього.

Складіть уявлення про систему «Білих» колоній в Північній Америці, зверніть увагу на надання їм королівськими хартіями формально тих же прав і свобод, що жителям метрополії. Виходячи з особливостей системи управління колоніями поділіть їх на певні групи. У чому полягала система непрямого управління північноамериканськими колоніями? При вирішенні даного завдання проаналізуйте Декларацію незалежності: вона допоможе вам визначитися з державними установами (колоністи - «патріоти» вимагають обмежити їх діяльність) і правовими інститутами, що існували в колоніях. У колоніях була створена своя судова система, в т.ч. суди присяжних визначте їх правовий статус і компетенцію. Що вважали колоністи, як пряме порушення короною закріплених хартією прав і свобод американців. Визначить підстави колоністів права на опір? Зверніть увагу на те, що до середини 70-х рр. американці наполягали приналежності до підданства англійському королю, як і самі англійці, відповідно вимагали свого представництва в британському парламенті.

Особливу увагу необхідно приділити вивченню положень Конституції США 1787 р., котра з поправками діє й сьогодні. Автори Конституції 1787 р відмовилися від англійського варіанту поділу влади, заснованого на верховенстві необмеженого в своїх правах законодавчого органу. Ґрунтуючись на принципі суверенітету самого народу, Конституція США мала за мету завадити наданню переваги будь-якої з гілок державної влади. Зверніть увагу

на те, що всі гілки влади за Конституцією США мають різні джерела формування і терміни здійснення повноважень.

Подальший розвиток держави було обумовлено протиріччями між Північчю і Півднем країни і особливо яскраво це протиріччя проявилось під час Громадянської війни.

Перемога демократичної Півночі в громадянській війні означала подальше посилення влади фінансово-промислової буржуазії і завершення американської буржуазної революції, першим етапом якої була Війна за незалежність. Особливо слід зупинити увагу на правове закріплення результатів громадянської війни в США, і, перш за все, на конституційні перетворення.

Війна за незалежність набула революційний характер, і перемога в цій війні означала набуття незалежності та створення сприятливих умов для розвитку промислової революції.

Встановіть сутність процесу монополізації економіки і його особливості в США в зазначений період. Прочитавши, проаналізуйте наведені в хрестоматіях тексти законів Дж. Шермана (1890 р.) і Г. Клейтона (1914 р.). Порівняйте їх, спробуйте зрозуміти в яких стосунках закон Шермана був малоефективним; чому потрібно було замінити його законом Клейтона? Зверніть увагу і на те, як співвідносяться ці закони з принципом федералізму. Самостійно знайдіть інформацію про еволюцію антимонопольного законодавства в США в ХХ ст., Орієнтуючись на ключові слова: Антитрестовський відділ Міністерства юстиції, Федеральна торгова комісія (ФТК), Закон Селлера (1950 г.) Інструкція Міністерства юстиції від 1984 р

Вивчення процесів змін в праві США у ХХ столітті слід почати з аналізу політичних та соціально-економічних перетворень у державах Заходу після другої світової війни. Необхідно звернути увагу на оновлення, яке відбулося в праві держав Заходу в ХХ ст. особливо форми і змісту. Характерні особливості притаманні праву промислово-розвинутих держав, котрі спрямовані на зміну соціальної політики. У галузі цивільного права – зрівнювання в правах чоловіків і жінок. У галузі трудового та соціального законодавства відбулися кардинальні зміни, що необхідно проаналізувати на прикладі різних держав.

У розвитку кримінального права в ХХ ст. намітилася чітка тенденція до його гуманізації. У більшості європейських держав лібералізація кримінального права відбулася в результаті діяльності Міжнародної організації «Новий соціальний захист». Визначить, в чому проявляється гуманізація кримінального права, які прогресивні тенденції знайшли відображення в кримінальному процесуальному праві.

Роль і значення теми для майбутньої професійної діяльності

Оволодіння значним матеріалом щодо боротьби англійських колоній в Північній Америці за незалежність, (що поклато початок національно-

визвольному руху проти колоніалізму в світі), перемога над наймогутнішою державою того часу і утворення своєї незалежної держави – США. Знання конкретного матеріалу з початку ХІХ- ХХ ст., особливо подій Громадянської війни та її наслідків. знання конкретного матеріалу щодо особливостей державно-правового розвитку США з початку ХХ-ХХІ ст. дозволяє розширити свій світогляд, розвивати логічне та асоціативне мислення, усвідомити закономірності еволюції американського суспільства до сучасної правової держави.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Підготувати на вибір реферат, презентацію, есе чи наукові тези доповіді за однією з рекомендованих тем. Тема для написання есе та наукових тез доповідей додатково узгоджується з викладачем.

Рекомендовані теми:

1. Організація управління в північноамериканських колоніях Англії.
2. Війна за незалежність та створення США.
3. Конституційний розвиток США в ХІХ столітті.
4. Загальна характеристика права США.
5. Конституційний розвиток США.
6. Державно-правові наслідки війни за незалежність.
7. Створення та особливості правової системи США.
8. Еволюція державно-правової організації США.
9. Закони Тафта-Хатлі: врегулювання питання права на страйк.
10. Історичний портрет видатного державного і політичного діяча США: Джордж Вашингтон, Бенджамін Франклін, Джеймс Медісон, Едмунд Дженінгс Рендолф, Томас Вудро Вільсон, Авраам Лінкольн. (за вибором здобувача вищої освіти).

2. Робота з текстами документів.

1. Відповідно до «Статей конфедерації» визначить перелік органів котрим належало виняткове право вирішення питань війни і миру.
2. Посилаючись на Конституцію США 1787 р. перерахуйте вимоги до кандидата на посаду Президента США.
3. Відповідно до Конституції США 1787 р. надайте характеристику державних органів США
4. Використовуючи законодавство зазначеного періоду продемонструйте нові тенденції в розвитку трудового та соціального законодавства в державах Заходу.
5. Використовуючи законодавство зазначеного періоду визначить нові тенденції в розвитку кримінального та кримінально-процесуального права в країнах Заходу.

3. Складіть схему за однією з обраних тем:

1. Монополізація економіки США відповідно до законів Дж. Шермана (1890 р.) і Г. Клейтона (1914 р.).

2. Структурні і функціональні зміни державного апарату США в Новітній час.

3. Проаналізуйте тексти законів Дж. Шермана (1890 р.) та Г. Клейтона (1914 р.), складіть порівняльну таблицю звернувши увагу на співвідношення законів з принципом федералізму. Обґрунтовано доведіть необхідність заміни закону Шермана на закон Клейтона.

4. Здійсніть підбір джерел наукової та навчальної літератури з даної теми, які вийшли протягом останніх 5-ти років (не менше 5-ти джерел).

5. Здійсніть підбір відеоматеріалів з даної теми (тривалість одного відеосюжету не має перевищувати 10 хв. та мати формат MP4).

6. Підготуйте тестові завдання з даної теми (не менше 10 запитань).

7. Вирішити тестові завдання:

1. 3 вересня 1783 р. був підписаний Версальський трактат про надання незалежності:

- а) Англії;
- б) США;
- в) Франції;
- г) Німеччині.

2. Конституція США була схвалена:

- а) 17 вересня 1987 р.
- б) 17 вересня 1887 р.;
- в) 17 вересня 1787 р.;
- г) 17 вересня 1687 р.

3. Першим президентом США став:

- а) Т. Джефферсон;
- б) А. Лінкольн;
- в) Дж. Вашингтон;
- г) Д. Медісон.

4. З яких палат складався Конгрес США:

- а) сенату і палати представників;
- б) палати общин і палати лордів;
- в) рейхстагу і рейхсрату;
- г) бундестагу і бундесрату.

5. У Біллі про права 1791 р. були закріплені основні демократичні права і свободи:

- а) соціального характеру;
- б) релігійного характеру;
- в) економічного характеру;
- г) політичного характеру.

6. Чим визначався порядок утворення нових штатів:

- а) Ордонансом 1787 р.;
- б) Хартією 1787 р.;
- в) Кодексом 1787 р.;
- г) Декларацією 1787 р.

7. Громадянська війна в США між північними та південними штатами відбулась в:

- а) 1800-1804 рр.;
- б) 1861-1865 рр.
- в) 1900-1904 рр.;
- г) 1961-1965 рр.

8. Закон про земельні наділи у США мав назву:

- а) Гомстед-пакт;
- б) Гомстед-акт;
- в) Гомстед-угода;
- г) Земельна декларація.

9. Досягнута у 1820 році угода між членами конгресу США, відповідно до якої штат Міссурі прийнято до Союзу як рабовласницький, а штат Мен – як вільний, мала назву:

- а) Міссурійський компроміс;
- б) Міссурійський протокол;
- в) Вашингтонська угода;
- г) Акт Канзас-Небраска.

10. Законодавчі акти, введені у ряді південних штатів США після закінчення Громадянської війни в США 1861-1865 рр. мали назву:

- а) «Рабовласницькі кодекси»;
- б) «Білі кодекси»;
- в) «Чорні кодекси»;
- г) «Азійські кодекси».

ГЛОСАРІЙ

«Антитрестовське законодавство» – законодавство, спрямоване на неприпустимість монополізації ринку США.

Аболіціоністи – прихильники скасування рабства у США.

Акт про гербовий збір (коротка назва англ. *Stamp Act of 1765*; повна – англ. *Duties in American Colonies Act 1765*) – британський нормативний акт, прийнятий у 1765 р. стосовно Тринадцяти колоній. Згідно з цим актом за кожну торговельну угоду (випуск газети, книги, гральних карт, оформлення або засвідчення документа, і навіть публікацію оголошення) — північноамериканські колоністи зобов'язані сплачувати податок Великій Британії. У такий спосіб Англія намагалась поповнити опустілу казну.

Аторней – чиновник, який виступає від імені держави в судових справах. У США - глава Мін'юсту, генеральний аторней.

Бостонське чаювання – американські колоністи 16 грудня 1773 р. у відповідь на дії Британського уряду, знищений вантаж із 342 ящиків чаю, що належав Англійській Ост-Індській компанії в Бостонській гавані. Дана подія, стала початком американської революції, і є символічною в американській історії.

«Велика Депресія» – після періоду «нової ери» в історії США, котрій притаманний значний економічний розвиток. Тривала з жовтня 1929 р. до 1933 р. Основною причиною «Великої Депресії» називають кризу перевиробництва.

Гомстед – ділянка землі, яка за законом 1862 р. надавалася кожному американському громадянину для освоєння малонаселених земель, розвитку фермерського господарства в США.

Гомстед-акт – Закон, за яким кожен міг купити за символічну плату ділянку землі в 65 га. (1862р.). Мета – зупинити поширення рабства на Півночі.

Декларація незалежності Сполучених Штатів підписана 1776 року в Америці – документ, що був прийнятий 4 липня 1776 р. Другим Континентальним конгресом північноамериканських колоній Великої Британії Який проголосив незалежність тринадцяти колоній у Північній Америці від Королівства Великої Британії.

Колоніст – представник метрополії в колонії на протигагу аборигенам (переважно в античних колоніях; в Новий час вживається термін колонізатор) .

Конгрес США – вищий орган законодавчої влади США, який утворює разом з виконавчою (Президент США) і судовою (Верховний суд США) гілками влади Федеральний уряд США.

Конфедеративні Штати Америки – самопроголошена незалежна держава на півдні Сполучених Штатів Америки. Виникла внаслідок відокремлення південних штатів, що намагалися зберегти рабовласницьку систему. Це призвело до Громадянської війни між Північчю й Півднем.

Конфедерація – форма державного устрою, при якій держави, утворюють конфедерацію, зберігають незалежність (суверенітет) і об'єднуються для координації деяких своїх дій (зовнішньополітичних, військових та ін.)

Легіслатури – назва законодавчих органів у США і деяких інших державах.

Лобісти – уповноважені монополій у конгресі США, які шляхом підкупу і шантажу захищали інтереси своїх господарів.

Лоаялісти – прихильники англійської королівської влади у США в період боротьби за незалежність колоній (XVIII ст.)

«Маккартизм» – політика переслідування прогресивних організацій і діячів у США в період «холодної війни».

«Міссурійський компроміс» – договір Півночі і Півдня про те, що всі новоутворені штати на північ від 36'30' будуть вільними від рабства.

Метрополія – самостійна одиниця розселення, яка має свої колонії.

Неолібералізм – напрямок в економічній науці і практиці господарської діяльності, що має в основі принцип саморегулювання економіки, вільної від зайвої регламентації.

Новий курс – заходи із запровадження централізованого планування і стимулювання економіки США, що здійснювались адміністрацією президента США Франкліна Делано Рузвельта задля подолання Великої депресії в період між 1933 р. і 1940 р.

«Новий курс Рузвельта» – політика президента США Рузвельта, спрямована на подолання економічної кризи 1929-1933 рр., головним напрямком якої було державне регулювання економічних відносин.

Нуліфікація – право штатів США ігнорувати рішення центральної федеральної влади, якщо вони суперечили конституції

Штат США – одна з складових адміністративно-політичних одиниць, чий суверенітет поділяється з федеральним урядом Сполучених Штатів. Через поділ суверенітету між американським штатом і федеральним урядом США, американець є одночасно громадянином федеральної республіки і штату його проживання.

ТЕМА 10. ДЕРЖАВА І ПРАВО НІМЕЧЧИНИ У НОВИЙ ТА НОВІТНІЙ ЧАС

Методичні поради щодо підготовки до даної теми

У першу чергу слід звернути увагу на процеси формування державності та системи права, органів та механізмів управління німецької імперії часів О.фон Бісмарка. Центральне місце в державно-правовій системі Великої німецької імперії займав канцлер. Визначить його функції та повноваження, аспекти реформаторської діяльності.

Зверніть увагу на трактування поняття «Версальський мирний договір» та визначить юридичні наслідки його підписання для Німеччини. Встановіть причини утворення Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії та проаналізуйте її програму. Визначить юридичні підстави встановлення фарерського режиму, зокрема такі, як скасування посади президента та сконцентрування влади в руках А. Гітлера, довічного рейхсканцлера. Проаналізуйте характерні риси тоталітарної централізованої системи управління німецької держави.

Розкриє основні правові аспекти Потсдамської декларації. Знайдіть самостійно варіанти трактування понять «демилітаризація», «декартелізація», «денацифікація» та «демократизація» як основних принципів політики союзників по відношенню до Німеччини. Встановіть юридичні наслідки проведення перших демократичних виборів, після фашистської диктатури, в Німеччині восени 1946 р. Проаналізуйте зміст Конституції ФРН 1949 р., використовуючи фрагменти джерела з хрестоматії. Зверніть особливу увагу на трактування в Конституції основних прав та свобод, ознак державного ладу ФРН, засадничі принципи конституційного ладу ФРН, що знаходять своє вираження в системі найвищих органів державної влади: бундестагу, бундесрату, президента, уряду та органів правосуддя.

На основі нормативних актів ФРН, встановіть причини об'єднання Німеччини у жовтні 1990 р. Проаналізуйте діяльність Конституційної комісії, котра працювала над внесенням поправок до Конституції. Поміркуйте над сучасними проблемами та тенденціями державно-правового розвитку ФРН.

Роль і значення теми для майбутньої професійної діяльності

Вивчення теми має вагомим теоретичне, загальнометодологічне та практичне значення. Аналіз особливостей державотворчих процесів у німецькій державі у новий та новітній період дозволить сформулювати у юристів розуміння державно-правової системи, специфіки функціонування органів та механізмів управління суспільством через відповідні структурні утворення. У майбутній професійній діяльності будуть в нагоді знання про генезу процесів формування та реалізації європейської законодавчої бази.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Підготувати на вибір реферат, презентацію, есе чи наукові тези доповіді за однією з рекомендованих тем. Тема для написання есе та наукових тез доповідей додатково узгоджується з викладачем.

Рекомендовані теми:

1. Політичний портрет канцлера О. фон Бісмарка.
2. Генеза правової системи у період Веймарської республіки.
3. Нюрнберзькі «расові» закони: причини прийняття, суть та соціально-політичні наслідки.

4. Політичний портрет Адольфа Гітлера.
5. Нацистський «новий порядок» в Європі: сутність та характерні ознаки.
6. Основний закон ФРН: головний зміст та історичне значення.
7. Роль президента в системі органів державної влади ФРН.
8. Принципи німецького федералізму.
9. Політичний портрет Конрада Аденауера.
10. Особливості організації місцевого самоврядування ФРН.

2. Складіть схему за однією з обраних тем:

1. Державний лад Німецької імперії.
2. Державний лад Третього Райху.
3. Державний лад НДР.
4. Державний лад ФРН.
5. Система законодавства Третього Райху.
6. Система законодавства ФРН.

3. Складіть порівняльну таблицю за однією з обраних тем:

1. Права громадян за Веймарською конституцією 1919 р. та Основним законом ФРН 1949 р.
2. Повноваження органів державної влади і управління за Основним законом ФРН 1949 р.

4. Здійсніть підбір джерел наукової та навчальної літератури з даної теми, які вийшли протягом останніх 5-ти років (не менше 5-ти джерел).

5. Здійсніть підбір відеоматеріалів з даної теми (тривалість одного відеосюжету не має перевищувати 10 хв. та мати формат MP4).

6. Підготуйте тестові завдання з даної теми (не менше 10 запитань).

7. Вирішити тестові завдання:

1. Яка з наведених країн не мала власних колоній на початку XX ст.?

- а) Англія;
- б) Франція;
- в) Швеція;
- г) Німеччина.

2. Коли утворився Троїстий союз?

- а) 1897 р.;
- б) 1807 р.;
- в) 1892 р.;
- г) 1907 р.

3. Які країни утворили Четвертний союз?

- а) Німеччина, Італія, Сербія, Болгарія;
- б) Німеччина, Англія, Франція, Туреччина;
- в) Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Османська імперія;
- г) Англія, Росія, Франція, Австро-Угорщина.

4. Доктрина, яка стверджувала, що німці мають право панувати над іншими народами називалась:

- а) «Пангерманізм»;
- б) «Панфашизм»;
- в) «Панволюнтаризм»;
- г) «Панвоєнізм».

5. Яка подія сталась у Німеччині 3 листопада 1918 р.?

- а) бунт військових моряків, демонстрації матросів і солдатів;
- б) прийнято Веймарську конституцію;
- в) підписано капітуляцію Німеччини;
- г) ліквідовано кайзерівську монархію.

6. Згідно з умовами Брестського миру...:

- а) радянські війська виводились з України та Фінляндії;
- б) Прибалтика та частина Білорусії переходили під контроль Німеччини;
- в) Росія визнавала самостійність України;
- г) Німеччина виплачувала Росії контрибуцію у 6 млрд. марок.

7. У якому році в радянській зоні окупації було проголошено Німецьку Демократичну Республіку (НДР)?

- а) 1949 р.;
- б) 1950 р.;
- в) 1955 р.;
- г) 1961 р.

8. Повалення Берлінського муру, що став символом розколу Німеччини і Європи відбулось:

- а) 9 листопада 1989 р.;
- б) 10 грудня 1989 р.;
- в) 28 грудня 1989 р.;
- г) 1 січня 1990 р..

9. Головною проблемою для об'єднаної Німеччини стало:

- а) інтеграція східнонімецьких земель;
- б) євроінтеграція;
- в) відсутність армії;
- г) слабкість політичного лідера.

10. В якому році ФРН стала членом НАТО:

- а) 1949 р.;
- б) 1955 р.;
- в) 1961 р.;
- г) 1977 р.

ГЛОСАРІЙ

Авторитаризм (від лат. Auctoritas – влада, вплив) – характеристика особливих типів недемократичних режимів, заснованих на необмеженій владі однієї особи або групи осіб при збереженні деяких економічних, цивільних, духовних свобод для громадян.

Анексія (лат. adnectere – приєднувати) – насильницький акт приєднання державою всієї або частини території іншої держави в односторонньому порядку. За міжнародним правом анексія – один з видів агресії, що тягне за собою міжнародно-правову відповідальність.

Аншлюс (нім. Anschluß, аншлюс – приєднання, союз) – ідея об'єднання Австрії з Німеччиною, а саме – анексія Австрії Німеччиною 12-13 березня 1938 року.

Геноцид (від грец. Γένος – рід, плем'я і лат. Caedo – вбиваю) – дії, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку.

Демілітаризація (розброєння) – ліквідація військових укріплень і споруд на певній території, а також заборона тримати на цій території збройні сили на підставі договору між зацікавленими державами (у міжнародному праві).

Диктатура (лат. dictatura) – форма правління, при якій вся повнота державної влади належить одній особі – диктатору, групі осіб одного соціального прошарку («диктатура пролетаріату»).

Експансія – розширення сфери панування, впливу, поширення будь-чого за існуючі межі (територіальна, економічна, політична Е.).

Мілітаризація (озброєння) – підпорядкування економіки, політики і суспільного життя держави військовим цілям.

Нацизм – ідеологія і політика, основою яких є ідея винятковості національних пріоритетів і національної зверхності, трактування нації як вищої форми суспільства.

Ратифікація (лат. ratificatio від ratus – вирішене, затверджений + facere – робити) – процес надання юридичної сили документу (наприклад, договору) шляхом затвердження його компетентним органом кожної зі сторін. До ратифікації такий документ, як правило, не має юридичної сили і не обов'язковий для сторони, що не ратифікувала документ.

Репарація (від лат. reparatio – відновлення) – форма матеріальної відповідальності суб'єкта міжнародного права за шкоду, заподіяну в

результаті вчиненого ним міжнародного правопорушення іншому суб'єкту міжнародного права, зокрема, відшкодування державою відповідно до мирного договору або інших міжнародних актів шкоди, заподіяної їм державам, які зазнали нападу. Обсяг і характер репарацій повинні визначатися відповідно до нанесеним матеріальним збиткам (принцип пропорційності). Виплата репарації може здійснюватися у вигляді грошової або іншої матеріальної компенсації чи у вигляді одночасної реституції і компенсації збитків.

Сепаратний мир – мирний договір, укладений одним із учасників воюючою коаліції без відома і згоди союзників.

Тоталітаризм (від лат. *totalis* – весь, цілий, повний; лат. *Totalitas* – цілісність, повнота) – політичний режим, який прагне до повного (тотального) контролю держави над усіма сторонами життя суспільства. У порівняльній політології під тоталітарною моделлю розуміється теорія про те, що фашизм, сталінізм і, можливо, ряд інших систем були різновидами однієї системи – тоталітаризму.

ТЕМА 11. ДЕРЖАВА І ПРАВО ЯПОНІЇ ТА КИТАЮ У НОВИЙ ТА НОВІТНІЙ ЧАС

Методичні поради щодо підготовки до даної теми

Передусім слід визначити політичні та соціально-економічні наслідки політики «самоізоляції» для японського суспільства у Новий час. Розкрити історичне значення «відкриття» Японії. Проаналізувати основний зміст Ансейської угоди.

Зверніть увагу на суть системного реформування японського суспільства у ХІХ ст. Сформулюйте причини та наслідки революції Мейдзі, а також функції та повноваження імператора Японії. Розкрийте причини запровадження єдиної недиференційованої за станом системи державних законів і судів, сутність та принципи нової виборчої системи. Дайте характеристику основним положенням Конституції 1889 р. У тексті Основного закону знайдіть підтвердження факту відсутності виборчих прав у жінок та військовослужбовців. Визначить права та обов'язки японських підданих.

Розкриє суть державно-правових перетворень у п.п. ХХ ст. А саме, причини скасування майнового виборчого цензу в 1925 р., прийняття репресивного закону «Про охорону громадського порядку» або так званого закону «Про небезпечні думки». Охарактеризуйте причини встановлення профашистської диктатури в Японії та наслідки мілітаризації державної економіки та утворення поліцейсько-бюрократичних органів влади.

Дайте загальну характеристику розвитку японської держави після Другої світової війни, зокрема Японії в умовах окупації. Відповідно до джерела,

проаналізуйте зміст нової Конституції Японії 1947 р. Поміркуйте над причинами збереження інституту імператора як «символу держави та єдності нації» у ХХ ст. Охарактеризуйте політичний та правовий розвиток держави на сучасному етапі: проблеми, перспективи, стратегічні завдання.

Визначить специфічні та загальні риси розвитку Китаю після його «відкриття». Відповідно до джерела, проаналізуйте зміст нової Конституції Китаю. Розкриє основні періоди державно-правових перетворень Китаю у ХХ столітті. Дайте характеристику політичного та правового розвитку держави на сучасному етапі: проблеми, перспективи, стратегічні завдання.

Роль і значення теми для майбутньої професійної діяльності

Вивчення теми має вагомe теоретичне, загальнометодологічне та практичне значення. Аналіз особливостей державотворчих процесів у Японії та Китаю у ХІХ-ХХ столітті дозволить сформуваи у юристів розуміння державно-правової системи, специфіки функціонування органів та механізмів управління суспільством через відповідні структурні утворення. У майбутній професійній діяльності будуть в нагоді знання про генезу процесів формування та реалізації східноазійської законодавчої системи.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Підготувати на вибір реферат, презентацію, есе чи наукові тези доповіді за однією з рекомендованих тем. Тема для написання есе та наукових тез доповідей додатково узгоджується з викладачем.

Рекомендовані теми:

1. Державотворчі процеси в Японії кінець ХІХ століття.
2. Причини прийняття Конституції 1889 р. в Японській імперії.
3. Зміст та значення американо-японської декларації «Про союз безпеки на ХХІ ст.»
4. Державотворчі процеси в Китаї кінець ХІХ ст.
5. Основний зміст Конституції Японії 1947 р.
6. Особливості монархічного режиму Японії.
7. Основний зміст Конституції Китаю 1975 р.
8. Сутність політичних зміни у Китаї наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.
9. Політичні цілі Комуністичної партії Китаю у ХХІ ст.
10. Зовнішня політика уряду Китаю у ХХІ ст.

2. Складіть схему:

Повноваження органів державної влади Японії та Китаю у Новий час.

3. Складіть порівняльну таблицю за однією з обраних тем:

1. Права громадян за Конституцією Японської імперії 1889 р. та Конституцією 1947 р.

2. Повноваження органів державної влади і управління за Основним законом Китаю 1975 р.

4. Здійсніть підбір джерел наукової та навчальної літератури з даної теми, які вийшли протягом останніх 5-ти років (не менше 5-ти джерел).

5. Здійсніть підбір відеоматеріалів з даної теми (тривалість одного відеосюжету не має перевищувати 10 хв. та мати формат MP4).

6. Підготуйте тестові завдання з даної теми (не менше 10 запитань).

7. Вирішити тестові завдання:

1. Реставрація Мейдзі в Японії це:

- а) прихід до влади династії Мейдзі;
- б) боротьба із сьогунатом і відновлення влади до імператора Мацухіто (Мейдзі);
- в) реформи Мейдзі;
- г) відновлення батьківського роду Мейдзі.

2. Самураї це:

- а) мілітарний стан спадкових вояків у традиційній Японії;
- б) жерці у традиційній Японії;
- в) феодали у традиційній Японії;
- г) селяни у традиційній Японії.

3. «Хартія п'яти принципів», якою була започаткована модернізація Японії передбачала:

- а) скасування феодальної системи землеволодіння та прийняття конституції;
- б) створення нової системи освіти;
- в) реформа парламентської системи;
- г) економічні реформи.

4. Епоха «освіченого правління» в Японії пов'язана з імператорською династією:

- а) Мейдзі;
- б) Ямото;
- в) Хуракамі;
- г) Тенно.

5. Пекінський договір 1905 року між Японією та Китаєм передбачав:

- а) розширив права Японії у Південній Маньчжурії;

- б) зречення прав китайського імператора та японського імператора;
- в) поділ торговельних сфер впливу;
- г) капітуляцію китайської армії.

6. Форма правління сучасного Китаю:

- а) конституційна монархія;
- б) соціалістична республіка;
- в) парламентська республіка;
- г) абсолютна монархія.

7. Грошова одиниця Китаю:

- а) юань;
- б) ієна;
- в) рупія;
- г) долар.

8. Форми власності у Китаї:

- а) державна;
- б) колективна;
- в) індивідуальна;
- г) державно-капіталістична.

9. Соціалізм по-китайськи це:

- а) державне планування;
- б) економічні зони (ВЕЗ);
- в) залучення іноземного капіталу;
- г) залучення передових технологій.

10. За рівнем розвитку економіки Китай відносять до країн:

- а) економічно розвинутих;
- б) що розвиваються;
- в) перехідної економіки;
- г) планової економіки.

ГЛОСАРІЙ

Меморандум Танаки, 1927 р. – таємне звернення прем'єр-міністра Японії Танаки Гіті до Імператора Сьова з детальним планом завоювання Китаю, а в подальшому і всієї Азії.

«Вісь Берлін – Рим – Токіо» – агресивний блок, створений ініціаторами гонки озброєнь (Німеччиною, Італією та Японією) з метою насильницького поділу світу.

Антигітлерівська коаліція – це воєнно-політичне об'єднання держав і народів, які під час Другої світової війни боролися проти нацистів Німеччини, фашистів Італії, мілітаристів Японії.

Операція «Перл-Харбор», грудень 1941 р. – напад Японії на американську військово-морську базу в Тихому океані Перл-Харбор, у результаті якої було потоплено п'ять лінкорів, ще три сильно пошкоджені; японці втратили 55 осіб, американці — 2400 осіб.

Деколонізація – ліквідація колоніального володарювання й надання політичної незалежності колишнім колоніям.

Японське «економічне диво» – потужні темпи зростання японської економіки (11 % на рік) протягом 1955 – 1973 рр.

«План Ідзангі» – програма повоєнного подвоєння національного прибутку, розрахована на 10 років. Згідно з його положеннями Японія мала посісти провідне місце у світі в окремих галузях економіки, значно підвищити якість товарів, отримувати прибутки за рахунок експорту; план передбачав різке зниження податків та ставок банківських кредитів, завдяки чому в державі мала зрости ділова активність.

«Великий стрибок» Китаю – курс на форсовану індустріалізацію: різке збільшення видобутку вугілля та виплавки чавуну за рахунок будівництва кустарних доменних печей (так звана «мала металургія»); створення на селі «народних комун», у власність яких перейшли не тільки засоби виробництва, а й свійська худоба, посуд, хатне начиння; безоплатний і зрівняльний розподіл продовольства; воєнізація праці й побуту.

«Культурна революція» (1966 – 1967 рр.): створення молодіжної організації хунвейбінів («червоногвардійців») та цзаофанів («бунтарів»), які громили культурні та освітні установи в пошуках ворогів Мао; розправа над вищими посадовцями; виселення жителів міст «на перевиховання» у віддалені села тощо.

Рекомендовані критерії оцінювання самостійної роботи

Максимум 30 балів	
Підбір джерел наукової та навчальної літератури з даної теми	до 5 балів
Робота з текстами документів (вирішення задач)	до 5 балів
Підготовка презентації, відеосюжету з навчальної теми чи з окремого питання	до 5 балів
Складання схеми, таблиці, кросворду, тестових завдань з теми	до 5 балів
Участь у конференціях, круглих столах, підготовка наукових доповідей, есе та статей	до 15 балів
Виконання самостійних завдань (за узгодженням з викладачем та відповідно до програми курсу)	до 10 балів

Рекомендована література

1. Основна:

- 1.1. Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. / Л. М. Бостан, С.К. Бостан. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 730 с.
- 1.2. Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Л. М. Бостан, С.К. Бостан. – Запорізький юридичний ін-т. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 698 с.
- 1.3. Быковская Ю.В. Социальная политика в органах внутренних дел зарубежных стран [Электронный ресурс]: монография/ Быковская Ю.В.— Электрон. текстовые данные. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. –143 с.
- 1.4. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / Одеська національна юридична академія. — 5 вид., перероб. і доп. / В.П. Глиняний. – К.: Істина, 2005. – 768 с.
- 1.5. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник / А.В. Грубінко. – Тернопіль, 2010. – 392 с.
- 1.6. Закони Хамурапі: Практикум / Укладач канд. істор. наук Д. Г. Каюк. – Д.: Юрид. акад. М–ва внутр. справ, 2005. – 188 с.
- 1.7. История государства и права зарубежных стран : учеб. пособие / Симонишвили Л.Р. - М. : МФПА, 2011. - 279 с.
- 1.8. История государства и права зарубежных стран : учебник. В 2т. Т. 1 : Древний мир и Средние века / Отв. ред. Н.А. Крашенинникова, О.А. Жидков. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: НОРМА : ИНФРА-М, 2010. - 719 с.
- 1.9. История государства и права зарубежных стран: учебник. В 2т. Т. 2 : Современная эпоха / Отв. ред. Н.А. Крашенинникова. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: НОРМА : ИНФРА-М, 2010. - 815 с.
- 1.10. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: Навч. посіб. / Упоряд. Г. І. Трофанчук. – К.: ЮрінкомІнтер, 2008. – 352 с.
- 1.11. Історія держави і права зарубіжних країн: Словник–довідник / Укладач канд. істор. наук Д. Г. Каюк. – Д.: Юрид. акад. М–ва внутр. справ, 2003. – 196 с.
- 1.12. Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія: навч. посіб. / ред. Гончаренко В.Д. – К.: Ін Юре, 2002. – 268 с.
- 1.13. Історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник / Під загальною редакцією доктора юридичних наук, професора Джузи О. М. – К., 2000. – 552 с.
- 1.14. Крашенинникова Н. А. История государства и права зарубежных стран. Древний мир и Средние века / Н.А. Крашенинникова. – М.: Норма, 2004. – 167 с.
- 1.15. Крестовская Н. М. История государства и права зарубежных стран. Практикум. / Н.М. Крестовская. – Х.: Одиссей, 2002. – 312 с.
- 1.16. Кузьминець О.В. Історія держави і права зарубіжних країн (схеми, коментарі, термінологічний словник). Навч. посібник. / О.В. Кузьминець, Є.С. Дурнов, Ю.В. Сокур. –К. : – 2012. – 242 с.

1.17. Макаруч В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посіб. – 5 вид., доп. / В.С. Макаруч. – К.: Атіка, 2006. – 616 с.

1.18. Макаруч В.С. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб.: Курс лекцій / В.С. Макаруч. – Ірпінь, 2001. – 584 с.

1.19. Музыченко П. П. История государства и права зарубежных стран. В 2 ч. / П.П. Музыченко. – Х.: Одиссей, 2003. – 288 с.

1.20. Орач Є.М., Тищик Б.Й. Римське приватне право. Академ. Курс. Львівський нац. ун-т ім. Франка. – Вид. дім Ін юре, 2012. – 392 с.

Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части: Учебник / под ред. И.Д. Козочкина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 1056 с.

1.21. Орленко В. І. Історія держави і права зарубіжних країн: посібник для підготовки до іспитів. – 2-ге вид., стер. / В.І. Орленко, В.В. Орленко.– К.: Видавець Паливода А.В., 2007. – 212 с.

1.22. Талдикін О.В. Держава і право Давнього Сходу: структурно-логічні схеми і таблиці. / О.В. Талдикін. – Д.: Дніпр. держ. універ. внутр. справ, 2016. – 134 с.

1.23. Талдикін О. В. Всесвітня історія держави та права в структурно-логічних схемах і таблицях: Навч. посібник. – Вступ до історії держави і права зарубіжних країн. / О.В. Талдикін, А.В. Самотуга. – Д.: Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2005. – 233 с.

1.24. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посіб. / Г. І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 400 с.

1.25. Хома Н.М. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. 3-е видання, стереотипне. / Н.М. Хома. – Львів: «Новий світ – 2000», 2008. – 480 с.

1.26. Хома Н. М. Історія держави та права зарубіжних країн. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. / Н.М. Хома. – К.: «Каравела», Л.: «Новий світ – 2000», «Магнолія плюс», 2003. – 388 с.

1.27. ХРЕСТОМАТИЯ по истории государства и права зарубежных стран (Древность и Средние века) : учеб. пособие / Сост. В.А. Томсинов. - М. : ЗЕРЦАЛО-М, 2012. - 549с.

1.28. Чуткий А. І. Історія держави і права зарубіжних країн. Навч. посіб. / А.І. Чуткий. – Ніжин: Видавництво НДУ, 2007. – 354 с.

1.29. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. / О.О. Шевченко. – К.: Вен турі, 1997. – 364 с.

1.30. Шевченко С. С. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посібник для студентів юрид. вузів та факультетів. / С.С. Шевченко. – К., 1997. – 376 с.

2. Допоміжна:

2.1. Briggs, P. Making American foreign policy: President-Congress relations from the Second World War to the post-Cold War era Text. / P. Briggs. N.Y.: Rowman a. Littlefield Publishers, 1995. - xiv, 251 p

2.2. Korniienko A. Economic Integration of the Countries of Central and Eastern Europe (late 20th – early 21st century) // The Fifth International conference on development of historical and political sciences in Eurasia : Proceedings of the Conference (July 25, 2015). «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna. 2015. – P. 15-20.

2.3. Henshall N. Early modern absolutism 1550-1700: political reality or propaganda?//Asch R.G. Duchhardt H. Der Absolutismus ein Mythos? Weimar; Wien, 1996. S.25-53.

2.4. Henshall N. Early modern absolutism 1550-1700: political reality or propaganda?//Asch R.G. Duchhardt H. Der Absolutismus ein Mythos? Weimar; Wien, 1996. S.25-53.

2.5. Henshall N. The myth of absolutism Change and Continuity in Early Modern European Monarchy. London New York, 1992. 245p.

2.6. Henshall N. The myth of absolutism Change and Continuity in Early Modern European Monarchy. London New York, 1992. 245p.

2.7. Stephan A. Americanisation and Anti-Americanism: the German Encounter with American Culture after 1945. New York, 2008.

2.8. Woods R. FDR's New Economic Order Text. / R. Woods // FDR's World: War, Peace and Legacies. N.Y.: Palgrave MacMillan, 2008. P. 175-191.

2.9. Ахмедов, Айбек Шухратович. Ханафитская школа мусульманского права: противоречия и разногласия в ранней мусульманской юриспруденции / Ахмедов Айбек Шухратович // История государства и права : научно-правовое издание. – 2010. – № 24. – С. 43-47. – Библиогр. : с. 47.

2.10. В.В. Маклаков. Конституції зарубіжних держав: Навчальний посібник. – 2-е вид., виправ. і доп. / В.В. Маклаков. – М.: Видавництво БЕК. – 1996. – 584 с.

2.11. Васянович, Ольга Анатоліївна. Вплив основних постулатів ісламу на формування права мусульман / О. А. Васянович // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – Вип. 39. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2008. – С. 93-98.

2.12. Ведерникова О.Н. Современные уголовно–правовые системы: типы, модели, характеристика // Государство и право. – 2004. – № 1. – С. 68-76.

2.13. Византийский словарь: в 2 т. / [сост. Общ. Ред. К.А. Филатова]. СПб.: Амфора. ТИД Амфора: РХГА: Издательство Олега Абышко, 2011, т. 2, 848 с.

2.14. Галюк С.Є. Роль мусульманського права в інтеграції ісламського суспільства: історичні та цивілізаційні аспекти // Вісник Академії адвокатури України. – 2007. – № 2. – С. 35-39.

2.15. Гороховська О.В. Посягання на життя за кримінальним правом Англії, Франції та ФРН // Держава та регіони. – 2001. – № 1. – С. 95-100. Гришук В.К. Питання кримінальної відповідальності

2.16. Графский В.Г. Всеобщая история права и государства / В. Г. Графский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2007. – 252 с.

2.17. Грушевой А.Г., Грушевая Е.П. Некоторые исторические и правовые аспекты римской провинциальной политики в конце Республики и в эпоху Ранней Римской империи (II – I вв. до н. э.) // Древнее право. IVSANTIQUUM № 1(9). 2002. – М.: Спарк, 2002. – С. 126 – 132.

2.18. Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем: Матеріали міжнар. наук. конф. 17-20 жовтня 2000 р. / НАНУ; Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького. – К., 2000. – 405 с.
Уголовное законодательство зарубежных стран (Англия, США, Франция, Германия, Япония) : Сб. законодат. материалов / под ред. И.Д.Козочкин. – М.: ЗЕРЦАЛО, 1999. – 352 с.

2.19. Альбрехт П.-А. Забытая свобода. Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности / П.-А. Альбрехт: пер. с нем. Г.Г.Мошак. – Одесса: Астропринт, 2006. – 160 с

2.20. Ивашкевич Е.Ф. И24 История государства и права зарубежных стран : история государства и права древнего мира : методические рекомендации / Е.Ф. Ивашкевич. – Витебск : ВГУ имени П.М. Машерова, 2014. – 52 с.

2.21. Історія держави і права [текст] : Навчальний посібник / І. І. Дахно. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 658 с.

2.22. Кириченко В. Є. Велика хартія вольностей – міф чи право – погляд з континенту // Права людини та основоположні свободи: історія та перспективи розвитку (до 800-річчя Великої хартії вольностей): матеріали XXXIII міжнародної історико-правової конференції 17–20 вересня 2015 р., с. Коблеве. – Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2015. – 430 с., С. 15 – 21.

2.23. Конституции государств Европейского Союза [Текст] : Учебник / ред. Л. А. Окуньков. – М. : НОРМА–ИНФРА–М, 1999. – 816 с.

2.24. Конституции стран СНГ и Балтии [Текст] / сост. Г. Н. Андреева. – М. :Юристъ, 1999. – 640 с.

2.25. Конституції зарубіжних країн. Навчальний посібник. / Серьогін В.О., Коломієць Ю.М., Марцеляк О.В. та ін. / За заг.ред. Серьогіна В.О. – 2009. –664 с.

2.26. Конституції зарубіжних країн та України [Текст] : навчально-методичний довідник / М. І. Малишко. – К. : МАУП, 1999. – 72 с.

2.27. Конституційне законодавство зарубіжних країн [Текст] : хрестоматія: навч. посібник / упор. В. О. Ріяка, К. О. Закоморна. – К. :ЮрінкомІнтер, 2007. – 384 с.

2.28. Конституційне законодавство зарубіжних країн [Текст] :Хрестоматія: Навчальний посібник. / упор. В. О. Ріяка та ін. – К. : ЮрінкомІнтер, 2007. – 382 с.

2.29. Корнієнко А. Федеральний устрій як система державотворення: світовий досвід // Інтелігенція і влада (Одеса, 20-23 травня 2014 р.) : Збірник статей. – Одеса : Астропринт, 2014. – С. 115-120.

2.30. Кудрявцева Т.В. Народный суд в демократических Афинах/Т. В. Кудрявцева. – СПб.: Алетейя, 2008. – 464 с.

2.31. Куценко О. Докази і доказування у праві середніх віків (феодалному праві) / Вісник прокуратури. – 2012. – № 4/5. – С. 182-196. – Бібліогр.: с. 196.

2.32. Маймескулов Л.М. Афіни // Юрид. енциклопедія: В 6 т. Т. 1: А-Г. – К. : Укр. енциклопедія, 1998. – С. 171-173

2.33. Малишко В. М. Велика хартія вольностей 1215 року і становлення конституційного права в США // Права людини та основоположні свободи: історія та перспективи розвитку (до 800-річчя Великої хартії вольностей): матеріали XXXIII міжнародної історико-правової конференції 17–20 вересня 2015 р., с. Коблеве. – Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2015. – 430 с., сс. 36–43.

2.34. Міжнародної науково-практичної конференції присвячена 70-й річниці заснування ООН. – К., 2015. – С. 59-63.

2.35. Н.Г. Яцишин Практиум з історії держави і права зарубіжних країн. / Н.Г. Яцишин. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2006. – 274с.

2.36. Недилько Ю.В. Толкование правовых норм и его значение для развития древнегреческой юриспруденции / Современное право: науч.-практ. журнал. – 2012. – № 6. – С. 151-154.

2.37. Парсонс Т. Система современного общества. – М.: “Юристъ”, 1997. – 270 с.

Боев Ю.О., Боева СЮ. Економічна історія: Західна Європа, Японія, США: навч. посіб. – К.: Вища школа, 2004. – 174 с.

2.38. Поєдинюк В. С. Панівні верстви населення в імперіях Карла Великого та Київської Русі [Текст] / В. С. Поєдинюк // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – Вип. 30. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2005. – С. 773-776.

2.39. Покровский И. А. История римского права. Классика российской цивилистики. / И.А. Покровский. – М.: Статут, 2004. – 484 с.

2.40. Попсуєнко, Л. О. Система покарань у стародавніх франків за "Салічною правдою" [Текст] / Л. О. Попсуєнко // Актуальні проблеми держави і права. Вип.18. – О. : Юрид. л-ра, 2003. – С. 177-181.

2.41. Резнік О.І. Право Стародавньої Греції, Реформи Солона / Актуальні пробл. теорії та іст. прав людини, права і держави: Матеріали II Всеукр. наук. конф. молодих науковців, аспірантів і студентів, Одеса, 5-6 груд. 2003 р. – Одеса: Юрид. л-ра, 2004. – С. 200-202.

2.42. рого". – Х. : НУ "ЮАУ ім. Я. Мудрого", 2011. – С. 111-113.

2.43. Святоцька В. Адвокатська професія в античних країнах (V ст. до н. е. – V ст. н. е.) // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична. Вип. 49. – 2009. – С. 54-59.

2.44. Страхов М.М. Всесвітня історія держави і права / М. М. Страхов. – Вип. 1. Держава і право Стародавнього світу. – Х. : Ун-т внутріш. справ, 1994. – 77 с

2.45. Телькіненна Т. Е. Внутрішньополітичне життя Французької Республіки у дзеркалі російської консервативної публіцистики (кінець XIX–початок XX ст.): / Т.Е. Телькіненна. – Дніпропетровськ: Ліра, 2008. – 198 с.

2.46. Токвиль А. Старый порядок и эволюция. СПб.: Алетейя, 2008. – 249 с.

2.47. Орлов Ю. Г. Внутрішньопарламентська конфронтація у період формування Північнонімецького союзу / Ю. Г. Орлов // Питання державотворення в Україні та зарубіжних країнах на різних етапах історії : матеріали I Всеукр. наук. істор.-прав. конф. молодих учених 1 груд. 2011 р., м. Харків / Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого". – Х.: НУ "ЮАУ ім. Я. Мудрого", 2011. – С. 70-72.

2.48. Толкачова Н.Є. Середньовічне королівське право / Вісник. Юридичні науки. – Вип. 52-55. – 2003. – С. 28-33.

2.49. Трикоз Е.Н. Становление системы источников права в Древних Афинах / Известия Высших учебных заведений. Правоведение. – 2007. – № 4. – С. 196-207.

2.50. Филимонова И.В. Юридические фикции в праве стран Запада и Востока: историческое наследие: монография / И. В. Филимонова. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 224 с.

2.51. Ханкевич О.И. Античная демократия / О. И. Ханкевич // Право и демократия. – Вып. 20. – Минск : БГУ, 2009. – С. 150-168.

2.52. Харатян Т. Н. Особливості виникнення державності в Стародавній Греції / Т. Н. Харатян // Питання державотворення в Україні та зарубіжних країнах на різних етапах історії : матеріали I Всеукр. наук. істор.-прав. конф. молодих учених 1 груд. 2011 р., м. Харків; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Я. Муд-

2.53. Хрестоматія по всеобщейисториигосударства и права. Учеб. пособие / Сост. В. Н. Садиков; Под. ред. проф. З. М. Черниловского. – М., 1998. – 642 с.

2.54. Хрестоматія по всеобщейисториигосударства и права. Учеб. пособие / Сост. В. Н. Садиков. – М.: ООО «Велби», 2002. – 526 с.

2.55. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія для студентів юрид. вузів та факультетів. / О.О. Шевченко. – К.: Вентурі, 1998. – 721 с.

2.56. Шостенко І.І. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч.–метод. посіб. / І.І. Шостенко І.І., О.І. Шостенко. – К.: МАУП, 2003.– 104 с. з іл.

2.57. юридичних осіб в Англії, США, Франції та Республіці Польща // Вісник Академії адвокатури України. – 2007. – № 3. – С. 79-88.

Пасека О.Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб за законодавством США та Англії // Університетські наукові записки. – 2009. – № 3. – С. 195-200.

2.58. Яценко С.С. Караність тероризму за кримінальними кодексами деяких європейських та азійських держав // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щоріч. бюл. – Вип. 10. – К.: КЮІ КНУВС, 2005. – С. 129-150.

3. Інформаційні ресурси в Інтернеті:

3.1. Український діловий інформаційний каталог. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://udik.com.ua/books/category-21/>

3.2 Навчальні матеріали онлайн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com/istoriya/>

3.3. Електронна бібліотека юридичної літератури «Правознавець». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/books/22#mayak>

3.4. Юридична бібліотека. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravo.biz.ua/category/istoriya_dergavy_i_prava_zarubignyh_krajn/

3.5. Український юридичний портал «Радник». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/553-istprava.html>

3.6. Правовий портал Pravodom. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravodom.com/istorja-prava/59>

3.7. Adhdportal. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://adhdportal.com/section_19.html

3.8. Історія держави і права зарубіжних країн. Правові системи країн світу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zen.in.ua/>

Офіційний сайт Британського Парламенту <http://www.parliament.uk/>

3.9. Офіційний сайт Бундестагу Німеччини <http://www.bundestag.de/>

3.10. Офіційний сайт Сенату США <http://www.senate.gov/>

Навчальне видання

Методичні рекомендації щодо організації самостійної роботи з навчальної дисципліни «Історія держави і права зарубіжних країн» для здобувачів вищої освіти спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність», що навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти

*Філянїна Людмила Анатоліївна
Завгородня Юлія Степанівна
Долгорученко Катерина Олегівна
Мороз Юлія Григорівна*

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи ДДУВС
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДП № 164-р від 07.08.2013 р.